čeština doma a ve světě

ROČNÍK XV

ÚSTAV
ČESKÉHO
JAZYKA
A TEORIE
KOMUNIKACE
FILOZOFICKÉ
FAKULTY
UNIVERZITY
KARLOVY

Vydává Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
v nákladu 400 výtisků

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, František Fröhlich,
Milan Jelínek, Zdena Palková, Vladimír Smetáček,
Dušan Šlosar, Ivan Vyskočil

Redigují členové Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK
Robert Adam, Ivana Bozděchová, Alena Fidlerová, Eva Hošnová, Andrea Hudáková,
Karel Kučera, Alena Macurová, Petr Mareš, Eva Lehečková, Iva Nebeská,
Lenka Okrouhlíková, Jiří Rejzek, Lucie Saicová Římalová, Karel Šebesta, Jasňa Šlédrová,
JAN TÁBORSKÝ (výkonný redaktor), OLDŘICH ULIČNÝ (vedoucí redaktor),
Irena Vaňková, Šárka Zikánová

Redaktor čísla VÁCLAV LÁBUS

Fotografie VÁCLAV LÁBUS

Grafické zpracování Peter Balhar

Adresa redakce:
ÚČJTK FF UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
Telefon: 221 619 210

ISSN 1210-9339

Cena výtisku je 60 Kč + 5% DPH

Objednávky vyřizuje ediční oddělení FF UK,
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1,
tel. 221 619 298

Podávání novinových zásilek povolila
Česká pošta, s. p., odštěpný závod Praha,
čj. nov. 5423/95 ze dne 26. 9. 1995

Tento časopis vychází od r. 2005 s podporou
výzkumného záměru MŠMT č. MSM 0021620825.

ČEŠTINA DOMA A VE SVĚTĚ

TÉMA ČÍSLA: Onomastika II.

Na úvod

V úvodním dvojčísle letošního ročníku časopisu Čeština doma a ve světě, který je celý věnován vlastním jménům, jsme představili příspěvky pojednávající o zeměpisných jménech. V čísle 3–4, které právě držíte v rukou, navazujeme články z dalších dvou základních oblastí onomastiky. První tři příspěvky se týkají osobních jmen (antroponym). Druhá část čísla se pak věnuje široké skupině vlastních jmen, pro něž se vžilo označení chrématonymum. Stručně řečeno jde o vlastní jména výsledků lidské činnosti nezakotvených v krajině, jako jsou názvy výrobků, institucí apod. Chrématonyma svou pestrou formální i sémantickou utvářeností, ale i pragmatickým působením představují atraktivní předmět zkoumání a v poslední době přitahují stále větší pozornost odborníků i laiků.

Poučení i zábavu Vám přeje redakce.

vl

O ANTROPONYMECH

Některá dosud nepopsaná česká deverbální příjmení typu *Vybíral, Odložil**

„Moje babička kdysi potkala na orientačním běhu štafetu Veselý, Zajíc, Vyskočil, Tvrdý, Bobek, Vytlačil."

(internetový anonym)[1]

K výrazným znakům českého antroponymického systému patří existence početných příjmení motivovaných slovesnými tvary. Základní přehled o slovotvorném i motivačním systému českých příjmení poskytuje Beneš (1962). Deverbálním příjmením je věnována jedna kapitola jeho publikace (s. 268–296).[2] Beneš rozlišuje příjmení z tvarů minulého času, příjmení z tvarů přítomného času, příjmení z tvarů rozkazovacího způsobu, příjmení z tvarů neurčitých a příjmení ze slovesného základu. Nejproduktivnější mezi nimi jsou příjmení z tvarů minulého času. Na ty se chceme v tomto příspěvku soustředit. Lze mezi nimi rozlišovat příjmení končící na *-l*, tedy homonymní s *l*-ovým tvarem slovesa mužského rodu (např. *Čekal*), příjmení končící na *-la*, homonymní s *l*-ovým tvarem slovesa rodu ženského (např. *Čekala*), a příjmení na *-lo*, homonymní s *l*-ovým tvarem slovesa rodu středního (např. *Obešlo*). K homonymii se slovesným tvarem existujícím v moderní spisovné češtině přitom nedochází vždy: příjmení může zachovávat nářeční hláskovou variantu (*Nevečeřal*) nebo nářeční sloveso (*Šamonil*).

Rozmanitost těchto příjmení v češtině a skutečnost, že se v jiných slovanských jazycích vyskytují spíše jen marginálně,[3] vyvolaly řadu úvah o jejich motivaci. Beneš (1962, s. 268n.) zdůrazňuje úlohu větných přezdívek, která se ukazuje ve starých pramenech: *Michal Snědl dítěti kaši, Nasralvhrnec, Ontověděl*. Když časem z nich zůstalo jen sloveso, mohla pak vzniknout příjmení jako *Spal* nebo *Navrátil*. Tím se Beneš staví proti staršímu výkladu, který vidí v příjmeních homonymních s *l*-ovým tvarem slovesa doklady na původní stavovou sémantiku tohoto tvaru. Podle Ertla (1915, s. 113) jména typu *Nesvačil, Stejskal, Přetrhdílo, Sralbotka* „nejsou a nebyla významu preteritního, nýbrž jsou to zase nomina

agentium utvořená příponou *-l-* a neznamenají toho, kdo nesvačil, kdo si stýskal, kdo dílo přetrhl, nýbrž toho, kdo každé dílo přetrhne atd. Význam participií nabyla tato nomina agentium, když se jich počalo užívati k opisu perfekta atd., např. *já jsem dělal = ego sum factor = ego feci.*" Beneš k tomu uvádí: „S tímto názorem nelze souhlasit. Ertl nevidí věc dosti dynamicky, příliš staré poměry jazykové přenáší do doby, kdy se tvořila příjmení, dívá se na izolovaná jména jako *Nesvačil* a nevšímá si příjmení větných. [...] S Ertlem souhlasí Jan Svoboda ve sborníku „Česká jména osobní a rodová" (1941). Pojetí podobné mému zdůvodňuje P. Eisner v kapitole o příjmeních ve spisu „Chrám a tvrz": vidí v takových příjmeních koncentrovanou anekdotu a považuje je za typicky česká." (Beneš 1962, s. 269)

Proti tomu se opět ohrazuje Kopečný (1975, s. 152n.), který zdůrazňuje, že nejstarší musel být typ příjmení *l*-ového, odvozeného od apelativního podstatného jména na *-l*, tedy *Běhal* < *běhal*.

Domníváme se, že je zde třeba rozlišovat dva typy: ve prospěch Benešovy hypotézy mluví jednak chronologie, jednak sémantika některých sloves, která vystupují jako motivanty příjmení: Ertlův odkaz na vznik slovanského perfekta z konstrukcí se stavovým (rezultativním) významem vede do doby minimálně praslovanské (již ve staroslověnštině se jedná jednoznačně o dějový slovesný tvar, srov. Večerka 1993, s. 89). Vznik příjmení oproti tomu patří do doby historické a je ukončen teprve v 18. stol. (Beneš 1962, s. 6–13). I když bereme v úvahu starší příjmí, z nichž příjmení vznikla, je sotva možné spojit všechna *l*-ová příjmení s obdobím praslovanským nebo dokonce starším.[4] Navíc zdaleka ne každé sloveso, které je obsaženo v deverbálním příjmení na *-l, -la, -lo*, je sémanticky vhodné pro vyjadřování typické vlastnosti nositele, jak to Ertl naznačuje: zatímco u příjmení *Nesnídal* si principiálně můžeme představit v Ertlově smyslu motivaci skutečností, že daný člověk z nějakého důvodu nesnídal, tak příjmení *Začal* můžeme jen obtížně odvodit od člověka, který stále začínal. Pokud si ale představíme za příjmením větnou přezdívku, která se váže na konkrétní událost a v níž tvar *začal* tvoří syntaktické jádro, pak se motivace jeví jako mnohem jasnější. Z těchto důvodů lze souhlasit s Benešovou tezí o výrazné úloze větných přezdívek při vzniku diskutovaného typu příjmení.

To samozřejmě nevylučuje motivaci deverbálním podstatným jménem tam, kde takové podstatné jméno doložené je, srov. *bouchal* ‚kdo rád bouchá' (PSJČ I, s. 174), *čmuchal* ‚slídil' (PSJČ I, s. 334) a odpovídající příjmení *Bouchal, Čmuchal*. V těchto případech je motivace podstatným jménem nejen možná, nýbrž určitě i pravděpodobnější než motivace větnou přezdívkou. Viz k tomu Beneš

(1962, s. 269). Názor, že tento typ je starší než typ první (Kopečný 1975, s. 153), se jeví jako přijatelný a může se opřít také o historický materiál (za toto sdělení děku- jeme Janě Pleskalové).

Beneš (1962, s. 268n.) zdůrazňuje, že větná přezdívka původně nemusela mít vždy slovesný tvar v minulém čase: „Někdy vznikala taková příjmení převedením přezdívky vyjádřené imperativem do minulého času. V mém domově říkali např. jednomu muži „Honzíčku, klinkej" – připomínali tím veselou příhodu z kostela, kdy dotyčný jako ministrant zevloval a farář jej těmito slovy napomenul ke konání povinnosti. Ale jeho ženě už říkali *Klinkalka*." Tento příběh poukazuje také na to, že jakmile zde diskutovaný typ příjmení (resp. původně příjmí) byl dosti stabilizován a rozšířen, pak mohla být vytvořena nová příjmení i bez přímého vztahu k slovesnému *l*-ovému tvaru. To platí pro řadu příjmení na *-la*, která jsou sekundárně vytvořena z příjmení na *-l* (především na Moravě): *Přikryla* < *Přikryl, Drápala* < *Drápal* atd. (Beneš 1962, s. 270). Dokládá to však ve zcela jiném kontextu (dětské přezdívky) nejnověji i Volejník (2005, s. 203), když uvádí, že chlapec jménem *Vytlačil* má přezdívku *Vymočil*. Zde již není nutná „oklika" přes větnou přezdívku; jedná se o paronymický vztah mezi oběma slovesy motivujícími jména.[5]

Pro řešení dílčí grantové úlohy bylo nutné sestavit co nejširší databázi příjmení homonymních s *l*-ovým tvarem slovesa. Za tímto účelem byl využit jednak retrográdní rejstřík k Benešově monografii „O českých příjmeních" (Doležalová 1974), jednak statistika nejčastějších příjmení v České republice, která vychází z Centrální evidence obyvatel a je zveřejněna na internetových stránkách Ministerstva vnitra ČR (dále CEO). CEO obsahuje 60 000 příjmení, přičemž do této statistiky byla zařazena pouze taková příjmení, která mají v České republice alespoň 5 nositelů. V tomto seznamu bylo pak nutné vyhledat příjmení končící na *-l, -la, -lo*.

Řada příjmení zde diskutovaného typu uvedených u Doležalové (1974) se nenachází v CEO, to znamená, že tato příjmení mají v současné době v České republice méně než pět nositelů. Jedná se konkrétně o následující příjmení homonymní se slovesným tvarem ve spisovné češtině:[6]

- příjmení na *-l*: *Dřel, Chválil, Kropil* (TS), *Lekl* (TS), *Líhal, Lítal, Nastával, Nedal, Nedolil, Nevečeřel* (TS), *Nevyhasil, Netrestal*[7], *Odpustil, Pajdal* (TS), *Píval*[8], *Pomíjel, Posedil, Přilepil, Přivrátil, Pukal, Robil, Rozvařil*[9], *Řadil, Říhal, Spěchal, Spravil, Stekl* (TS), *Stočil, Stržil, Stříhal, Šustil* (TS), *Tápal*[10], *Tekl*[11], *Těšil, Točil, Tryskal, Třískal* (TS), *Utopil, Uzdil, Větral, Vraždil*[12], *Vykulil* (TS), *Vystál, Vytočil, Zahustil, Zachlubil, Zaletěl, Zastudil*

- příjmení na *-la*: *Hvízdala*[13], *Kapala, Máchala* (TS), *Opila, Sekla*[14], *Soukala, Zavila* (TS), *Zívala* (TS)
- příjmení na *-lo*: *Zvadlo*

Z prohledávání CEO vzešel také seznam deverbálních příjmení, která nejsou uvedena u Beneše (1962) ani u Moldanové (2004). Rozlišujeme mezi takovými příjmeními, která jsou homonymní s *l*-ovým tvarem slovesa ve spisovné češtině a takovými, která vykazují rysy nespisovné. Opíráme se o PSJČ, který obsahuje mnoho archaických nebo nářečních sloves, která se v dnešní spisovné češtině používají jen výjimečně nebo vůbec ne. Do druhé skupiny zařazujeme příjmení, která vykazují pravopisné odchylky nebo hláskoslovné znaky nespisovných variet, a taková, u nichž je příslušné sloveso v PSJČ uvedeno s kvalifikátorem *dial[ektické]*. Samozřejmě všechna slovesa homonymní se slovesným tvarem nemusejí být ve skutečnosti slovotvorně deverbální. Uvádíme proto různé skupiny: skupinu, u níž je etymologické ztotožnění s příslušným slovesem poměrně jednoznačné, skupinu, u níž je pravděpodobné, skupinu, u níž je naopak problematické, a skupinu, u níž je málo pravděpodobné.

Vysokou pravděpodobnost verbálního původu shledáváme u těch příjmení, která vykazují kromě sufixu *-l* další znaky verbální morfologie, zejména slovotvorné prefixy a zápor: *Domluvil, Donutil, Dospěl, Dovalil, Dozrál, Nakoukal, Navláčil, Nečekal, Nedozrál, Nehleděl, Nemastil, Nemazal, Nenutil, Nerušil, Nevláčil, Nevrzal, Nevstával, Nevtípil, Neznal, Obíral, Okapal, Opíchal, Opustil, Otřel, Podal, Poděl, Podepřel, Pohaněl, Podlezl, Polepil, Ponechal, Potácel, Pozůstal, Provalil, Přehnal, Přehnil, Přijal, Schytil, Skrýval, Ubral, Usnul, Ustrnul, Ušel, Utišil, Vykonal, Vykutil, Vyňuchal, Vyplašil, Vysekal, Vystoupil, Vyvážil, Vyzrál, Zabil, Zabořil, Zachodil, Zhasil, Zhříval, Ztratil.*

Kromě těchto příjmení jsou i další, odvozená ze základních sloves bez přípon, u nichž se odvození od slovesa jeví jako velmi pravděpodobné, protože spojení se slovesem je přímé a zároveň nelze identifikovat jiný apelativní nebo onymický element, z něhož by mohla být odvozená:[15] *Blinkal, Burdil, Bušil, Cuchal, Divil, Drastil, Dýmal, Hapal*[16], *Hlučil, Hřešil, Hýbal, Kolébal, Končil, Křoupal, Lupal, Mrkal, Myslil, Pšikal, Ráčil, Ručil, Rušil, Řešil*[17], *Řídil, Říkal, Skeřil, Skřípal, Spíchal*[18], *Stoupal, Topil, Ťukal*[19], *Tušil, Vláčel, Zouval.*

V této skupině uvádíme příjmení, u nichž sice není doloženo přímo homonymní substantivní apelativum na *-l*, avšak různé okolnosti způsobují, že pravděpodobnost odvození příjmení přímo od slovesného tvaru je značně nižší než v předcházející skupině. V řadě případů je např. doložena deminutivní (popř. jiná odvozená) podoba

předpokládaného apelativa: *Crkal* (srov. *crkálek* ‚chatrný kabát', PSJČ I, s. 274), *Trval* (z adjektiva *trvalý*? Příjmení u Kotta IV, s. 215), *Zobal* (srov. *zobálek* ‚ve sklárnách, das Fügeeisen, Fugeisen', Kott V, s. 597).

Někdy je doloženo substantivum na *-l* homonymní s paralelní hláskoslovnou podobou slovesného tvaru: *Cápal* srov. slovesa *capati* i *cápati*, dále *capálek* ‚kdo cape, drobně chodí', *capalka* ‚batolící se holčička', PSJČ I, s. 232), *Dlubal* (Kott I, s. 247 vykládá *dlubač, dlubati* = *dlabač, dlabati*, a u slova *dlabač* je paralelní tvar *dlabal* I, s. 243), stejně *Ďoubal, Rouchal* (podle Kotta III, s. 100 *rouchati=bouchati*, apelativum *bouchal* ‚kdo rád bouchá', PSJČ I, s.175).

V některých případech lze poukázat na jiná hláskoslovně blízká substantiva, bez odpovídajícího slovesa: *Škobrtal* (srov. *škobrtel=škobrtek=kotrmelec*, Kott VII, s. 851, Dodatky III, s. 406; příjmení je uvedeno u Kotta III, s. 885), *Šplouchal* (srov. *šplouchtal=šplíchal* ‚der Pantscher', Kott VII, s. 866, III, s. 936).

Někde je doloženo apelativní substantivum na *-la*: *Hřímal* (srov. *hřímala* ‚Donnerer, Lärmer', Kott VI, s. 369), *Smrkal* (u Kotta III, s. 487 *smrkalka* ‚řezačka, die Futterbank', dále VII, s. 721 *smrkala* ‚kdo posmrkuje, Schnuffler' a Dodatky III, s. 379 *smrkla* ‚ženská, která pořád smrká').

V případě příjmení *Šáral* lze poukázat na jiné hláskoslovně blízké příjmení s jiným výkladem: Beneš (1962, s. 102) má *Šaral* podle vlastního jména + *al*.

Problematická jsou příjmení homonymní s jednoslabičnými tvary sloves s velmi obecným významem jako *Bil, Byl* nebo *Šil*: kromě odpovídajících sloves je zde asi nutno počítat i s případnými nepravidelnými procesy, např. zkracování uvnitř onymické slovní zásoby. Kromě toho mohou příjmení *Bil* a *Byl* být motivačně totožná.

Problematická jsou dále příjmení homonymní s tvary sloves 1. slovesné třídy typu *Mohl, Pekl* nebo 2. slovesné třídy typu *Koukl, Lízl* (srov. podrobněji Giger – Štěpán, 2006, s. 185–196): vedle verbální etymologie je zde někdy třeba počítat i s výskytem německých příjmení,[20] popř. v pravopisně změněné podobě: Beneš (1962, s. 277) vykládá příjmení *Mohl* ze slovesa *moci*, ovšem existuje i německé příjmení *Mohl* (srov. Gottschald 1971, s. 434). Z příjmení z našeho seznamu lze uvažovat o obdobných souvislostech v následujících případech: *Hasl* (srov. sloveso *hasnout*, ale na druhé straně příjmení německého původu jako *Hase, Hasík*[21], *Hasal, Haslík, Hasler* aj., Beneš 1998, s. 301, dále německé příjmení *Hassel*, Duden 2000, s. 307), *Kápl* (srov. sloveso *kápnout*, ale na druhé straně příjmení německého původu *Kappel, Kapl*, Beneš 1998, s. 318, srov. také Duden 2000, s. 361), *Nesl* (srov. sloveso *nést*, ale na druhé straně příjmení německého původu

Nessel, Nessl, Beneš 1998, s. 64, 306), *Sekl* (srov. sloveso *seknout*, ale podle Beneše 1998, s. 317 z něm. apelativa *Sack*). Příjmení *Sál* je podle Beneše (1998, s. 208) totožné s detoponymickým příjmením *Saal* a není odvozeno ze slovesa *sát*.

V řadě dalších případů se jeví odvozování příjmení přímo od slovesného tvaru jako málo pravděpodobné, protože je doložené homonymní substantivní apelativum: *Bažil* (*bažil* ‚kdo po něčem příliš baží', PSJČ I, s. 89), *Coural* (*coural* ‚kdo zbytečně bryndá, chodí; louda', PSJČ I, s. 272),[22] *Hamtil* (*hamtil=chamtil*, PSJČ I, s. 829, přičemž není substantivum *chamtil* v PSJČ I, s. 1030n., ale u Kotta I, s. 408 je *hamtil=hamčil*, a I, s. 407 je *hamčil, hamtil* ‚Esser, Fresser, Geizhals'), *Hekal* (*hekal* ‚kdo stále heká, vzdychá', PSJČ I, s. 848), *Káral* (*káral* ‚karatel', PSJČ II, s. 61), *Množil* (*množil* ‚kdo se s prací pára, nemůže s ní býti hotov', Kott Dodatky III, s. 84), *Pipal* (botanicky *Ficus religiosa*, PSJČ IV, s. 252), *Prosil* (*prosil=prosílek* ‚kdo prosí', Kott VII, s. 507), *Sípal* (*sípal* ‚der Kreischer', Kott III, s. 349), *Střádal* (*střádal* ‚člověk, který střádá, dělá si úspory, obyč. v peněžním ústavě', PSJČ V: 817, Kott III, s. 683 *střádal* ‚der Sparmeister'). V těchto případech vycházíme z toho, že příjmení je motivováno homonymním substantivem a nevzniklo z větné přezdívky, i když to samozřejmě bez znalostí historického kontextu jednoznačně vyloučit nelze (principiálně je třeba počítat i s možností vícenásobné geneze téhož příjmení).

Bez nároku na úplnost zde uvádíme další deverbální příjmení na *-l*, neuvedená u Beneše (1962) ani Moldanové (2004), která nejsou homonymní s *l*-ovým tvarem slovesa ve spisovné češtině, a to z různých důvodů: buď jsou hláskoslovně nářeční, nebo vykazují pravopisné odchylky anebo sloveso, z něhož pocházejí, je označeno v PSJČ kvalifikátorem *dialektické* (nedělíme je dále do skupin): *Bzdil, Dmejchal, Dolíhal, Chmátal, Chroumal*[23], *Koumal, Kráčal, Kril, Krůtil, Křenčil*[24], *Kůřil, Kůřil, Louštil*[25], *Máčil, Mátal, Navratil, Nepeřil, Nesázal, Neskusil, Obdržal, Obkráčil, Pobežal, Poběžal, Počil, Pohnětal*[26], *Pomykal*[27], *Potrusil*[28], *Přímal* (od *přijímat*?), *Répal, Rosíval, Rossipal, Rossiwal, Rozvoral, Sakal*[29], *Sejval*[30], *Schatral, Schybal, Schystal, Skusil, Snašel, Spozdil, Stíbal*[31], *Šamořil*[32], *Šklubal*[33], *Škňouřil*[34], *Vobrátil, Vohrabal, Vostoupal, Zapoměl, Zdvyhal, Zejval, Zeyval, Zháňal, Zhejbal, Zýskal*.

Zvlášť zde uvádíme příjmení na *-la*, která měla podle Benešových údajů citovaných v odstavci 1. vzniknout sekundárně z příjmení na *-l*. Kopečný (1975, s. 153) oproti tomu zdůrazňuje úlohu nářečních apelativ typu *čmuchala, kecala* atd. U těchto příjmení se proto soustřeďujeme na otázku, zda je doloženo odpovídající příjmení na *-l* (u Beneše 1962, Moldanové 2004, v BR nebo v našem materiálu), nebo homonymní apelativní substantivum na *-la*:

Příjmení na *-la*, k nimž je doloženo pouze analogické příjmení na *-l*: *Čepila, Divila, Dupala, Frgala*[35], *Mikala, Nespala*[36], *Srkala, Střádala, Šila, Šmátrala, Trvala*[37], *Zouvala*.

Příjmení na *-la*, k nimž je doloženo jak analogické příjmení na *-l*, tak homonymní apelativní substantivum na *-la*: *Kovala* (*kovala* ‚cholera', Kott, Dodatky III, s.139), *Křikala* (*křikala, -y*, m. ‚křikač, křikloun', Kott VI, s. 733), *Třískala* (*třískala, -y*, m. ‚třískač, der Mauldrescher', Kott IV, s. 182).

Příjmení, k nimž je doloženo pouze homonymní apelativní substantivum na *-la*: *Pískala*[38], *Týrala*[39].

Příjmení, k nimž není doloženo ani příjmení na *-l*, ani homonymní apelativní substantivum na *-la*: *Cicala, Čučela, Dupkala, Hnila, Nebyla, Nechala, Pěla, Sebrala, Šupala, Výskala*[40], *Zarobila, Živěla*.

V některých případech, kdy není doloženo ani odpovídající příjmení na *-l*, ani homonymní deverbativní apelativní substantivum na *-la*, se jeví jako pravděpodobná i motivace jiným apelativním substantivem: srov. příjmení *Pila* (z apelativa *pila*?), *Sála* (*sála*, na východní Moravě ‚sele', Kott III, s. 251, viz také pozn. k příjmení *Sál*), *Zvala* (U Kotta – Dodatky III, s. 541 – je doloženo nářeční apelativum *zvála* s dokladem *Jak v zimě hřmí, byvo velko zvála*).

Uvedené případy ukazují, že vazba příjmení homonymních s *l*-ovým tvarem ženského rodu na příjmení homonymní s *l*-ovým tvarem mužského rodu je skutečně úzká, i když zůstává celá řada nejasných případů. Na druhé straně nelze v některých případech vyloučit ani vznik z apelativního deverbálního podstatného jména na *-la*. Někdy jde zřejmě o náhodnou homonymii s *l*-ovým tvarem slovesa.

I zde můžeme doložit několik příjmení neuvedených v dosavadní literatuře, která nejsou homonymní s *l*-ovým tvarem slovesa ve spisovné češtině, protože jsou buď hláskoslovně nářeční, vykazují pravopisné odchylky anebo sloveso, z něhož pocházejí, je označeno v PSJČ kvalifikátorem *dialektické*: *Kráčala, Kváčala*[41], *Máčala*[42], *Šturala, Štůrala, Zbudila, Zhorela, Zůvala, Žihala*.

Příjmení homonymní s *l*-ovým tvarem středního rodu nejsou častá (srov. Beneš 1962, s. 271). Z CEO můžeme k dosud známým případům připojit následující: *Kleslo, Pilo, Puchlo, Zvalo*. S pravopisnou odchylkou: *Niedojedlo*.

V tomto příspěvku jsme představili 220 českých příjmení na *-l, -la, -lo*, která v dosavadní souhrnné literatuře o českých příjmeních (Beneš 1962, Moldanová 2004) uvedena nebyla a pro něž lze – s různou mírou pravděpodobnosti – uvažovat

o motivaci slovesem. Zdůraznili jsme, že principiálně je třeba počítat s dvěma typy příjmení homonymních s *l*-ovým tvarem slovesa, jednak s typem vzniklým z větné přezdívky (patrně obyčejně ze slovesa dokonavého vidu) a jednak s typem vzniklým ze substantivního apelativa na *-l*, vyjadřujícím vlastnost nositele (obyčejně s morfologickými znaky nedokonavého vidu). Snažili jsme se předvést morfologická a lexikální kritéria pro zařazování konkrétních příjmení k tomu či onomu typu. Hranice mezi oběma typy nejsou však vždy jednoznačné, protože apelativum na *-l* není doloženo všude tam, kde je jeho existence ze sémantického hlediska pravděpodobná.

Chceme na závěr poukázat na to, že by bylo vhodné prozkoumat obdobným způsobem znovu i ta příjmení, která v dosavadní literatuře již uvedena jsou: tak např. uvádí Beneš (1962, s. 102) pro příjmení *Pechal* (v CEO je doloženo i *Péchal*, *Pechala*) motivaci z rodného jména + sufix *-al*. Našli jsme však i příjmení *Přepechal*, což dává důvod uvažovat o motivaci *Přepechal* = *Přepejchal* = *Přepýchal* a tím možná i *Pechal* = *Pýchal*, tedy o hanácké nářeční podobě s pravopisnou odchylkou. Kromě toho lze v řadě případů, které jsou v dosavadní literatuře spojeny přímo se slovesem, doložit substantivní apelativum na *-l*: Moldanová (2004, s. 114) uvádí příjmení *Mastil* bez bližšího komentáře pod heslovým příjmením *Mastík*, je však doloženo apelativum *mastil* ‚der Fettmacher, Salber' (Kott I, s. 984), příjmení *Pařil* uvádí jako „odvozené ze slovesa *pařit*" (Moldanová 2004, s. 135), PSJČ (IV, s. 114) však dokládá přímo apelativum *pařil* ‚piják, opilec'. Příjmení *Šoural* komentuje Moldanová (2004, s. 187) jako „z příčestí slovesa šourat(se) = pomalu jít", najde se však odpovídající apelativum *šoural* ‚kdo šourá, se šourá' (Kott III, s. 924). Zde vidíme prostor pro další výzkum.

Markus Giger – Pavel Štěpán

Literatura

BĚLIČ, J. *Nástin české dialektologie.* Praha, 1972.

BENEŠ, J. *O českých příjmeních.* Praha, 1962.

BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů, I, II.* Ústí nad Labem, 1998.

Berní rula. Generální rejstřík ke všem svazkům (vydaným i dosud nevydaným) berní ruly z roku 1654. Doplněný (tam kde se nedochovaly) o soupis poddaných z roku 1651. I–II. Sestavili Václav Červený a Jarmila Červená. Praha, 2003. (BR)

Nejpočetnější příjmení v ČR. Dostupné z URL: http://www.mvcr.cz/statistiky/jmena/. (CEO)

Český národní korpus. Dostupné z URL: http://ucnk.ff.cuni.cz/. (ČNK)

DOLEŽALOVÁ, V. Retrográdní rejstřík ke knize Josefa Beneše „O českých příjmeních". *ZMK ČSAV,* 1974, roč. 15, s. 309–507.

Familiennamen. Herkunft und Bedeutung von 20´000 Nachnamen. Mannheim etc., 2000. (Duden)

ERTL, V. Složená jména místní o prvém členu slovesném. *Listy filologické,* 1915, 42, s. 108–117.

GIGER, M.; ŠTĚPÁN, P. Česká deverbální příjmení a problém jejich homonymie v elektronických korpusech.

Acta onomastica, 2006, roč. 47, s.185–196.
GOTTSCHALD, M. *Deutsche Namenkunde*. Berlin, 1971.
KOPEČNÝ, F. O problematice příjmení *Kopal, Koupil* a věcech příbuzných. *Naše řeč*, 1975, roč. 58, s. 152–160.
KOTT, F. *Česko-německý slovník, zvláště grammaticko-fraseologický*. 1–7 + 3 svazky dodatků. Praha, 1878-1906.
MOLDANOVÁ, D. *Naše příjmení*. Praha, 2004.
NĚMEC, I. K problematice místních jmen deverbativních. *ZMK ČSAV*, 1980, roč. 21, s. 493–498.
PLESKALOVÁ, J. Pomístní jména typu *Nezdařil(y), Přibylka (ky)*. *ZMK ČSAV*, 1980, roč. 21, s. 561–568.
Příruční slovník jazyka českého 1–9. Praha, 1935–1957. (PSJČ)
RYMUT, K. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny I*. Kraków, 1999.
RYMUT, K. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny II*. Kraków, 2001.
SVOBODA, J. Přehled českých osobních jmen s hlediska jazykového. In Davídek, V. – Doskočil, K. – Svoboda, J. *Česká jména osobní a rodová*. Praha, 1941, s. 13–48. (Knihovna Rodopisné společnosti v Praze 5.)
Telefonní seznam. Dostupné z URL: http://www.quick.cz. (TS)
VEČERKA, R. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzstruktur*. Freiburg i. Br., 1993 (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris 34 (27: 2)).
VOLEJNÍK, R. Přezdívky dětí a mládeže v Přelouči. *Acta onomastica*, 2005, roč. 46, s. 199–212.

Poznámky

* Tento příspěvek vznikl v rámci projektu Informační společnosti Grantové agentury Akademie věd ČR „Integrace jazykových zdrojů za účelem extrakce informací z přirozených textů" (reg. číslo 1ET101120503). V rámci tohoto projektu jsme vypracovali návrhy pro řešení homonymie deverbálních příjmení při automatické morfologické anotaci elektronických textových korpusů (viz podrobněji Giger – Štěpán, 2006, s.185–196). Za diskusi o deverbálních příjmeních na *-l* a dva údaje o literatuře děkujeme Janě Pleskalové (Brno).

[1] Dostupné z URL: http://www.pixy.cz/bloxxy/index.php?comments=1&story_id=1059485417. [cit. 27. 3. 2007]

[2] Částečně je pak těmto příjmením dále věnována stať Kopečného (1975). O jejich poměru k některým typům anoikonym pojednávají Němec (1980) a Pleskalová (1980).

[3] Beneš (1962, s. 268) uvádí polská příjmení *Wszędybył, Zniebaspadł*, tedy příjmení ze spřežek. Lze však uvést řadu dalších polských *l*-ových příjm(en)í: *Był* (podle jednoho z výkladů toto příjmení skutečně souvisí se slovesem *być* ‚být' – Rymut 1999, s. 65); *Ciekała* od *ciekać* ‚běžet, utíkat' nebo *cieć* ‚téci' (Rymut 1999, s. 94); *Cupał, Cupała, Cupała, Cupało* od *cupać* ‚potají, pokradmu jít; dupat' (Rymut 1999, s. 102); *Dbał, Dbała* od *dbać* ‚starat se, pečovat' (Rymut 1999, s. 129); *Domrzał* od *domrzeć* ‚umřít' (Rymut 1999, s. 143); *Dopytała* od *dopytać* ‚vyptat se, dozvědět se' (Rymut 1999, s. 144); *Dorabiała, Dorabiało* od *dorabiać się* ‚dopracovávat se; bohatnout' (Rymut 1999, s. 144); *Kapał, Kapała* od *kapać* ‚kapat' (Rymut 1999, s. 374); *Migał, Migała, Migał, Migała* od *migać* ‚rychle pohybovat očima, mžikat' (Rymut 2001, s. 95); *Niechciał* od *nie chcieć* ‚nechtít' (Rymut 2001, s. 148); *Niedojadł, Niedojadło* od *nie dojadać* ‚nedojídat'; *Nietubył* od *nie tu być* ‚nebýt tu' (Rymut 2001, s. 155); *Okładło* od *okładać* ‚obkládat' (Rymut 2001, s. 175); *Podał, Podała* od *podać* ‚podat' (Rymut 2001, s. 259); *Smykał, Smykała, Smykał, Smykała* od *smykać* ‚trhat, škubat; utíkat; táhnout, vléci' (Rymut 2001, s. 454); *Wisiel* od *wisieć* ‚viset' (Rymut 2001, s. 686) aj. Počet polských příjmení tohoto typu je v porovnání s příjmeními českými výrazně nižší, některá uváděná jména jsou navíc doložena pouze v historických pramenech a v současné polštině již neexistují. Pozoruhodná je však frekvence tvarů homonymních se slovesnými *l*-ovými tvary feminina a neutra, která je v porovnání s českými příjmeními velmi vysoká. Některá polská příjmení končící na *-l, -ła, -ło / -ł, ła, ło*, zdánlivě odvozená od slovesných *l*-ových tvarů, jsou podle K. Rymuta utvořena od adjektiv slovesného původu (např. *Niedosłało* od *niedosłały* ‚nezralý' /Rymut 2001, s. 149/).

[4] Večerka (1993, s. 89) píše v souvislosti s tím, že již praslovanské spojení slovesa **byti* s *l*-ovým příčestím bylo perifrastickým slovesným časem, poněkud nejednoznačně: „Etwas fraglicher scheint in etymologischer

Hinsicht nur das Alter der l-Partizipien in Personenbezeichnungen wie etwa in čech. Eigenennamen des Typs *Vysloužil* zu sein."

[5] Volejník uvádí celou řadu dokladů na obdobné vztahy: příjmení *Kohout* – přezdívka *Slepice*, příjmení *Malina* – přezdívka *Ostružina*, příjmení *Čechová* – přezdívka *Slováková* atd. I když dětské prostředí se svou hravou kreativitou je jistě specifické, bylo by snad na místě počítat s takovými vztahy i pro vznik příjmí (a z nich příjmení) ve starší době.

[6] Příjmení nedoložená v CEO, která jsme našli v telefonním seznamu, jsou označena poznámkou TS.

[7] Existence ženského tvaru *Netrestalová* doložena z TS. Pokud je doložen pouze ženský tvar, zdůrazňujeme to zvlášť, protože nelze bez znalosti konkrétní rodiny s úplnou jistotou rekonstruovat tvar mužský (opozice mezi příjmením na *-l*, na *-la* a na *-lo* bývá v ženském tvaru neutralizována).

[8] Existence ženského tvaru *Přvalová* doložena z TS.

[9] Existence ženského tvaru *Rozvařilová* doložena z TS.

[10] Existence ženského tvaru *Tápalová* doložena z TS.

[11] Existence ženského tvaru *Teklová* doložena z TS.

[12] Existence tohoto příjmení je doložena v ČNK: doc.opus=lnmg9941 *Pan Vraždil z Bruntálu o problémy s příjmením neměl nouzi. (...) Pan Vraždil by si ale příjmení nezměnil, má ho přece po rodičích* (ČNK).

[13] Existence tohoto příjmení je doložena v ČNK: doc.opus=hnh5 *Jak včera novinářům řekl Václav Hvízdala z Odboru pozemních komunikací Ministerstva dopravy, tento záměr si vyžádá asi 120 miliard korun* (ČNK). Viz k němu i výklad Pleskalové (1980, s. 565) o anoikonymu *Hvízdalka*.

[14] Existence tohoto příjmení je doložena v ČNK: doc.opus=vesm9504 *Škoda, že o tom jejich počínání nenapsal něco profesor MUDr. et RNDr. Bohumil Sekla (1901–1987) nebo jeho kolega RNDr. Karel Hrubý (1910–1962) či jiní mladší...* (ČNK).

[15] Nelze ovšem vyloučit, že někdy apelativum na *-l* (viz odstavec 1.) existuje či existovalo, není však v literatuře zde použité doloženo. K tendenci zániku apelativních substantiv na *-l* v dějinách češtiny viz Němec (1980, s. 497).

[16] Vedle *hapati* ‚dětsky a familiárně *upadnouti, spadnouti*' připadá zde v úvahu i *hápati* ‚těžce nemotorně jíti' (PSJČ I, s. 833).

[17] Motivačně pravděpodobně totožné s příjmením *Hřešil*, srov. Bělič 1972, s. 72, obdobně již Kott Dodatky III, s. 331.

[18] U Kotta (III, s. 555) je uvedeno příjmení *Spíchal*. Může jít také o pravopisnou obměnu nedoloženého příjmení *Spýchal* (viz příjmení *Spychal*, Beneš 1962, s. 274, *Spejchal*, Moldanová 2004, s. 173).

[19] U Kotta (IV, s. 225) je uvedeno příjmení *Řukal*.

[20] Beneš (1962, s. 278) tak sám činí v případě příjmení z *l*-ových tvarů, která zdánlivě ztratila tematický vokál, když píše: „U některých příjmení nastaly rozličné změny hlásek. Zdá se, že se vysunula přípona minulého kmene -a-, řídčejí -i- (nejde-li někde spíše o jména německého původu): *Bejvl, Capl, Hapl, Pichl*" (zvýraznění naše).

[21] V případě tohoto příjmení uvažuje Beneš i o odvozování ze slovesa *hasit*!

[22] Viz také anoikonymum *Couralka* u Pleskalové (1980, s. 565).

[23] Srov. dial. sloveso *chroumati*, chroustati' – PSJČ I, s. 1076.

[24] Srov. sloveso *křenčeti*, puchřeti' (o dřevě) – PSJČ II, s. 405.

[25] Srov. dial. sloveso *louštiti*, trápiti, soužiti' – PSJČ II, s. 637.

[26] Srov. sloveso *pohnětati se*, tvrdě ležeti' – Kott II, s. 674.

[27] Podle Moldanové (2004, s. 145) je příjmení *Pomikal* motivováno jako „sirotek po Mikulášovi", nikoliv slovesem *mikati* ‚o zvuku srn v říji', *mikati se*, kmitati se, míhati se' (PSJČ II, s. 820). Podle toho by se dalo příjmení *Pomykal* chápat jako jeho pravopisná obměna. Nicméně lze poukázat i na sloveso *pomykati* ‚postrkovati, pošinovati' (PSJČ IV, s. 677).

[28] Srov. sloveso *potrusiti* ‚mit Unrath besudeln'– Kott I, s. 826.

[29] Srov. sloveso *sákati* ‚pomalu odtékati, schnouti' – Kott III, s. 251.

[30] Asi od *sívati* k *síti* – PSJČ V, s. 250 – s provedenou diftongizací.

[31] Srov. dial. sloveso *stíbati* ‚napichovati' – PSJČ V, s. 742.
[32] Srov. sloveso *šamořiti*, švitořiti' – PSJČ V, s. 1017.
[33] V PSJČ (V, s. 1077) odkaz *šklub-* viz *škub-*.
[34] Srov. sloveso *škřouřiti se*, šklebiti se' – PSJČ V, s. 1077.
[35] Srov. sloveso *frgati* u Kotta (Dodatky I, s. 87): *Frgál* ‚přeslének': *F. se dává na vřeteno, aby frgalo.* Další významy substantiva *frgál* viz tamtéž i u Kotta (VI, s. 236).
[36] Příjmení *Nespal* dokládá Kott (VI, s. 1175).
[37] Příjmení doloženo u Kotta (IV, s. 215).
[38] Srov. Kott VII, s. 240: *pískal, -a, pískala, -y*, m., kdo pořád píská'. Apelativum *pískal*, kdo má oblibu v pískání' dokládá také PSJČ (IV, s. 259). V BR (II, s. 1372) je navíc doloženo příjmení *Pískalů*; to vše ukazuje na to, že i příjmení *Pískal* nejspíše existovalo, čímž by se příjmení *Pískala* zařadilo do předcházející skupiny; nicméně doloženo není.
[39] Srov. Kott (IV, s. 254): *týrala, -y*, m. *týral* ‚der Plager'. Příjmení *Tejral* se nachází u Beneše (1962, s. 274). BR (II, s. 1947) dokládají podobu *Tyral*. Existence nedoloženého příjmení *Týral* je tedy pravděpodobná, čímž by se příjmení *Týrala* opět zařadilo do předcházející skupiny.
[40] U Beneše (1962, s. 274) doloženo příjmení *Vejskal*.
[41] Srov. *kváčeti* ‚kvákati', příp. *kvačiti*, spěchati, kvapiti' – PSJČ II, s. 465.
[42] U příjmení *Máčal* Beneš (1962, s. 102) uvažuje jak o motivaci slovesem, tak o vzniku z osobního jména (domáckého tvaru) se sufixem *-al*.

Hypokoristické podoby vlastních jmen a jejich současné zkoumání

V současném českém antroponymickém systému zaujímají své nezastupitelné místo nestandardizovaná pojmenování – přezdívky a hypokoristika.[1] Jednak proto, že tvoří protiváhu jmen standardizovaných, ale také proto, že na rozdíl od úředních podob rodných jmen a příjmení vyjadřují i neoficiální, důvěrné a familiární vztahy mezi mluvčím a adresátem.

Hypokoristika dnes chápeme jako neoficiální a nestandardizované obměny neutrálních (oficiálních, úředních, standardizovaných) jmen v určitém prostředí, které se při komunikaci chovají jako stylisticky zabarvené prostředky propriální synonymie. K jejich pragmatickým rysům pak patří nejen emotivnost a evaluativnost, ale i různé jiné rysy nesoucí v sobě další informace o sociálních, dobových i geografických okolnostech a vztazích. Za příznaky hypokorističnosti považujeme především emocionální a stylistickou příznakovost, komunikační aktuálnost, dynamičnost a proměnlivost, neoficiálnost, neobvyklost (někdy až výjimečnost a exkluzívnost).

Chceme-li naznačit jakýkoli emocionální vztah k adresátovi, použijeme při komunikaci formu, která kromě obsahové (nominační, identifikační) složky je schopna signalizovat i různé funkce emocionální a sociální. Pozitivní vztah naznačíme například užitím meliorativně-deminutivní formy, to když Marii nazveme *Maruškou* či *Mařenkou*, když o Janovi mluvíme jako o *Honzíkovi*, *Honzíčkovi*, *Jeníčkovi*, no a když šla třeba *Andulka/Nanynka* do zelí, přišel za ní *Pepíček*, co jí rozšlapal košíček. Na druhé straně stojí zase výrazy formálně zveličelé, jejichž užití v komunikaci signalizuje zcela jiný vztah mluvčího k adresátovi: *Mařka, Anča, Francek, Pepan, Jarin, Oťas, Vlasťák* apod.

Hypokoristika však netvoříme jen od rodných jmen, často je tvoříme i od příjmení, zejména ženských – paní Novákovou nazýváme familiárně *Novačkou*, o paní Bajerové či Bohdalové se zmiňujeme jako o *Bajerce* a *Bohdalce*, na jihovýchodní Moravě zaslechneme mluvit sousedky o staré *Peléščeně* (tedy o paní Peleškové), v povídkách Marie Kubátové je připomínána *Dontouka* (paní Dontová), *Antoška, Antošice* (čili paní Antošová), *Antošáně* (tak byla zase na rozlišení od maminky nazývána v krkonošském prostředí slečna Antošová), *Erleboška* či *Erlebošice*. Hypokoristických podob je skutečně celá řada a každý si jich, jak říkal F. Kopečný,[2] může utvořit, kolik chce.

Ale hypokoristika netvoříme jen od rodných jmen či příjmení. Můžeme je tvořit rovněž i od zoonym (jmen zvířat) a toponym (místních jmen): na psa Alíka zavoláme v dobrém rozmaru *Alíčku*, kočku Micku nazveme *Micinkou*, o Hradci Králové můžeme mluvit jako o *Hradečku* apod. – to všechno jsou hypokoristika.

Už více než před dvaceti lety upozorňovala M. Knappová, významná česká antroponomastička, na potřebu zkoumání onymických systémů nestandardizovaných podob antroponym, tj. na „*analýzu a popis domáckých podob rodných jmen* (tedy hypokoristik = podtrhl S. P.), *obměn příjmení, jmen po chalupě, přezdívek, a to i z hlediska jejich vzniku a užití v různých sociálních skupinách.*"[3]

Hypokoristika, která jsou jednou podmnožinou antroponymického paradigmatu, jsou materiálově velmi bohatým, pestrým a rozvinutým subsystémem (v rámci de Saussurova pojetí), ale rovněž i velmi dynamickou složkou inventáře lexikálních prostředků při každodenní komunikaci. Navíc jsou hypokoristika svou formou nespisovnými (často i slangovými) onomaziologickými prostředky a jejich výzkum může tedy přinést nové poznatky pro hlubší poznání nespisovného jazyka, jeho útvarů a forem. Při zkoumání hypokoristik je nutno respektovat nejen poznatky lingvistické, ale i sociolingvistické a psychologické, kulturně-historické, onymické a komunikační. Jejich výrazně expresivní charakter však vede také, jak jsme naznačili výše, ke zkoumání periferie jazykového systému, eventuálně i jeho neurovnaných, permanentně proměnlivých stránek, ke zkoumání jazykového projevu ovlivňovaného nejen jeho situačním zakotvením, ale také lidskou psychikou a proměnlivými emocemi lidských individuí. Hlubší vhled do oblasti hypokoristické matérie vyvolává rovněž neustále nové a nové otázky, např. stran mezijazykových kontaktů a přejímání jazykových prostředků příbuznými i nepříbuznými jazyky, jazykové módy a módnosti, ale i transferu jazykových prostředků mezi centrem a periferií uvnitř konkrétního jazyka, stejně jako různých způsobů obohacování, a to nejen uvnitř antroponymické množiny a propriálního systému jazyka vůbec, ale i bazálního apelativního systému.

Obrací-li současná lingvistika (naše i slovanská a světová) stále častěji zvýšenou pozornost ke komunikaci v každodenním styku, k mluvenému jazyku, ke komunikačním aspektům v mezilidských kontaktech a ke zkoumání nekonvenčního vyjadřování, je pak nanejvýš potřebné se i v onomastice, zejména pak v antroponomastice, zabývat množinami propriálních prostředků typických právě pro současný mluvený jazyk.

Vhodným a nosným materiálem pro taková a podobná šetření jsou právě hypokoristika, protože

a) úžeji než jiné množiny jazykových prostředků souvisejí s každodenní skutečností,

b) jejich existence, vznik, funkce, tvoření a uplatňování jsou těsně spjaty s faktory psychickými a sociálními, což znamená, že se v množině hypokoristických vlastních jmen šířeji a výrazněji odrážejí psychologické, volní i emocionální, sociální, demografické i kulturní aspekty současného života společnosti i jednotlivce,

c) nejsouce neutralizována matriční praxí, podléhají hypokoristika v jazyce nejvíc vývojové dynamice,

d) v přímé linii návaznosti na subsystémy antroponym a proprií jsou hypokoristika rovněž uspořádána ve své submnožině strukturně, což rovněž odpovídá Saussurovu postulátu jazyka jako systému systémů,

e) jako sociolingvistický a psycholingvistický materiál mohou hypokoristika výborně sloužit jako předmět vědeckého zájmu i jiným vědním oborům a obráceně: metod a forem práce jiných oborů a disciplín lze velmi dobře využít i k detailnější a hlubší analýze hypokoristik, k jejich podrobnějšímu zkoumání a lepšímu poznání.

Hypokorostické pojmenování je jako celek řečovým aktem, který je dominantně ovlivněn mimojazykovou skutečností, neboť poukazuje nejen na propojení propria s pojmenovávaným (onymickým) objektem (lokuce), ale zároveň také na vztah autora k adresátovi (ilokuce). Podle podoby užitého onomaziologického prostředku lze dokonce uvažovat i o adresátově reakci (perlokuce). Pojmenování hypokoristikem v sobě zahrnuje také řadu mimolingvistických informací rázu sociálního a psychického, což znamená, že jazyková informace poskytovaná hypokoristickými podobami není osamocena, ale že je komplexního charakteru a jako taková je vždy úzce propojena se sociálním prostředím a situačním kontextem.

Analýzou hypokoristických podob rodných jmen se dlouhodobě a systematicky zabýváme v onomastických seminářích na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové, a to jednak formou samostatných výstupů v onomastických sbornících studentských prací Opera studiosorum Reginaegradecensis (dosud vyšlo osmnáct svazků OSRG), rovněž i ve formě studentských ročníkových a diplomových prací. Je pro nás veskrze potěšitelné, že cestu k nám nacházejí i studenti z jiných vysokých škol, kteří se o problematiku výzkumu hypokoristik zajímají a jimž rádi zajišťujeme ve formě konzultací odbornou i didaktickou pomoc.

Hypokoristika jsou totiž výborným odrazovým můstkem pro začátek jakékoliv odborné činnosti – na atraktivním materiálu se studenti učí technice lingvistické práce, dílčímu i souhrnnému zpracovávání materiálu, studenti mimo rámec výuky

získávají autopsií zkušenosti nejen s psaním odborného textu, ale i s jeho prezentací a s publikováním. Ti, kdož se učí systematicky pracovat s tímto konkrétním materiálem, nejsou nikdy zahlcováni kompilačními svody, ale pracují zcela samostatně a originálně s materiálem získaným při vlastním terénním výzkumu, z čehož pak vyplývá i nutnost jejich zcela samostatného přístupu k práci i k písemné stylizaci z analýzy a výzkumu vyplynuvších závěrů. A tak k dobrým vlastnostem hypokoristik, o nichž jsme se zmiňovali na počátku, přibývá i vlastnost pro výchovu učitelů a mladých odborníků neméně důležitá – přínos didaktický.

I proto je dobré se výzkumem hypokoristik na pedagogických fakultách zabývat.

Svatopluk Pastyřík

Poznámky

[1] Od přezdívek se však hypokoristika odlišují svou onymickou platností, funkcí i tvořením.
[2] KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény.* 2. přepracované a rozšířené vydání. Praha: Academia, 1991.
[3] KNAPPOVÁ, M. Nové tendence v antroponomastice. *Zeszyty Naukowe Wydzialu Humanistycznego Uniwersytetu Gdanskiego.* Prace Jezykoznawcze. Nr 10, 1984, s. 15–20.

Několik poznámek k tzv. skautským jménům

Od počátku vývoje lidské společnosti, tedy i od počátku pojmenovávání míst i jedinců vlastními jmény, přijímala uzuálně každá společnost jistá pojmenovávající pravidla, vytvářejíc tak pro konkrétní společnost určité onomaziologické paradigma, jež se projevovalo hlavně v komunikačním užití a ve společenském fungování vlastních jmen.

Od starozákonní společenské praxe pojmenovávající osoby jedním jménem (*Adam, Jozue, David*) se odlišovala onomaziologickou praxí nejen společnost helénská, která pojmenovávala i dvěma jmény (v historických dobách se obvykle neopakovalo jméno po otci, ale po dědovi z otcovy strany), ale též společnost římská, a to hlavně v období císařského Říma (povinné bylo užití tří jmen – osobního jména, rodového jména a příjmení: *Gaius Iulius Caesar*; během vývoje římské společnosti ovšem dochází k různým proměnám v užívání jednotlivých druhů jmen, součástí jména se může stát i jméno otcovo a označení tribue, do níž občan patřil: *Publius Aelius Publii filius Sergia Hadrianus* = Publius Aelius Hadrianus, syn Publia, rovněž Aelia Hadriana, z tribue Sergijské; koncem antiky se užívalo vlivem křesťanství opět jen jednoho jména), následně i praxe středověké Evropy, arabského světa (arabská mužská vlastní jména jsou odvozena z devadesáti devíti božích jmen, která v sobě obsahují postřehy týkající se Božího jednání, podstaty i charakteru: *Al-Malik* = Král, který je králem králů; *Al-Halim* = Laskavý, který odpouští a je příznivě nakloněn; *Al-Sadam* = Činitel pokoje, jehož jméno je pokoj), indiánských civilizací i současného světa (dvoujmenná soustava česká oproti tříjmenné soustavě ruské apod.).

Ze sledování společenského vývoje pak vyplývá, že pojmenovávací principy se od sebe mohou lišit nejenom v celých společenstvích národních a územních, ale i v jednotlivých společnostech, v profesních a zájmových skupinách, a to nejen v závislosti na životních podmínkách a stavu vývoje společnosti, na materiální bázi, na ontogenetických a zkušenostních ukazatelích, ale vždy též v souladu s duchovní stránkou určité společnosti a jí vyznávanou filozofií. Tak např. v některých ženských řádech přijímají řeholnice ke svému novému řádovému jménu ještě i jméno *Maria*; v 9. st. n. l. nové jméno, které dostal řeholník po příchodu do klášterního společenství, zase muselo začínat stejnou hláskou, jíž začínalo jeho původní civilní jméno: *Konstantin* > *Kyrillos, Michael* > *Metodius* apod. Princip označování novým jménem při proměně společenského statutu je v církevní sféře dosud uplatňován např. při volbě nejvyšších církevních představitelů

(v katolické církvi při volbě papeže: *Karol Wojtyla > Jan Pavel II., Joseph Ratzinger > Benedikt XVI.*) a v klášterních komunitách.

Zajímavou onomaziologickou praxi vykazuje pak ve středověku organizování života v ceších. Totiž po ukončení učební doby, když vydával mistr ve schůzi cechovních mistrů svědectví o tom, že se jeho svěřenec řádně vyučil řemeslu a že se po celou dobu učení řádně choval, čili když mu „dával za vyučenou", když tedy svým slovem potvrzoval, že jeho vyučenec je schopen se plně zapojit do života společnosti, dával mu na znamení proměny z učedníka na tovaryše tzv. tovaryšské jméno. Neobdržel-li však nový tovaryš jméno ve schůzi mistrovské, zcela určitě je dostal v nápotomní schůzi tovaryšské. Bez nového jména by takový člověk nebyl podle tehdejšího onomaziologického paradigmatu uznán za plnoprávného člena společnosti a nemohl se ani stát cechovním mistrem.[1]

Podobný proces neonymizace vidíme dosud i v různých současných sekulárních skupinách, v nichž se při běžné komunikaci spíše než úředního (oficiálního, standardizovaného) jména užívá nejrůznějších přezdívek, a to zejména v prostředí školním, pracovním, sportovním, vojenském a zájmovém. Zcela určitě sem patří i nová pojmenování členů skautských oddílů a skautského hnutí vůbec. Ačkoli skauti sami mluví o těchto svých nových jménech jako o přezdívkách, antroponomastická literatura je často nazývá skautskými jmény, jako by se jednalo o nějaký samostatný a specifický druh antroponym. Docela tomuto stanovisku rozumíme, protože skauti se mohou mezi sebou oslovovat nejen „typickými" přezdívkami, ale i hypokoristiky či ještě i dalšími druhy vlastních jmen. Z hlediska antroponomastické teorie bychom sice mohli uvažovat o různých druzích vlastních jmen, kterých skauti užívají, proto rozumíme označení „skautské jméno", ale z hlediska praktické každodenní komunikace a z hlediska funkčního se skutečně jedná o přezdívky.

„Přezdívka je doplňkové vlastní jméno, které je individuální a nedědičné. Vznik přezdívky je náhodně motivován různými okolnostmi, jež se libovolně dotýkají pojmenovávané osoby (pojmenovávaného objektu). ...Kromě jiných aktivních propriálních funkcí má přezdívka jako svou typickou funkci především funkci charakterizační, deskriptivní."[2]

Skautské hnutí, které si právě v letošním roce připomíná sté výročí pořádání prvního skautského tábora, který zorganizoval na ostrově Brownsea jeden ze zakladatelů skautingu Baden-Powel (1857–1941), využívá ve svém výchovném působení hlavně vztahu mládeže k přírodě, k turistice a táboření, což se v minulosti projevovalo zejména hojným využíváním skautských jmen motivovaných hlavně přírodním prostředím (*Jestřáb, Chrobák*).

Jak je tomu dnes?

Při antroponomastickém šetření v této onomaziologické oblasti jsme využili jednak vlastního přímého terénního výzkumu, jednak i materiálu, který získaly čtyři studentky, jež se rovněž touto problematikou zabývaly:

jméno	místo	počet získaných jmen
Bartůňková	Skuteč, Chrudim, Slatiňany	157
Fiebigerová	Ústí nad Orlicí	328
Frydrych	Přerov	50
Macháčová	Vsetín	211
Mikovcová	východní Čechy (8 obcí)	327
Celkem		1073

Dnešní skauti údajně využívají, podle jejich názoru, přírodních motivů pro výběr skautských jmen v daleko menším počtu. Porovnávali jsme současná skautská jmény se jmény v chlapecké literatuře se skautskou tematikou (mezi devětadvaceti tituly bylo dvanáct knih J. Foglara). Ale toto tvrzení se nepotvrdilo. I v dnešní době je, podle našeho zjištění, mezi současnými skautskými jmény takových jmen téměř 37 % (*Lasička, Panda, Veve, Liška, Klíště, Červ, Jahoda*).[3]

Mysleli jsme si rovněž, že většina současných skautských jmen je hodně ovlivněna cizími jazyky, a to zejména v současné české společnosti expandující angličtinou, ale takových skautských jmen jsme našli pouze pětinu, např. *Bejby, Jerry, Miky, Tim, Džany, Spidy, Sveb, Thorm, Pady, Sanny, Scooby, Pingui* apod.

Ve větší míře však narostl počet skautských jmen odvozených od pojmenování literárních postav a hrdinů nejrůznějších televizních seriálů (*Guliver, Sandokan, Zoro, Godzila, Karkulka, Pú, Šmoula, Šmoulinka, Bugs, Morgoth, Ronnie*).

Poměrně velká skupina současných skautských jmen je tvořena tzv. připodobňováním standardizovaných rodných jmen či příjmení členů skautských oddílů apelativům (*Blanka > Blána, Kateřina > Kartridž, Hácová > Hacienda, Babiánová > Babča, Starečková > Stařešina, Pokorný > Popkorn, Čermák > Červ*) nebo i propriím (*Lenka > Lenin*).

Početná skupina současných skautských jmen je tvořena zvláštním druhem abreviace, tzv. usekáváním (*Copánek > Copi, Čokoláda > Čoko, Netíková > Nety, Gorila > Gori, Kebule > Keba, Navrátil > Navrc*). Hlavním důvodem využití tohoto abreviačního způsobu je ekonomie každodenní komunikace, která v běžné řeči upřednostňuje z těchto důvodů rovněž dvouslabičnou formu oslovení (trochej) pře formou trojslabičnou (daktyl).

Současná skautská jména jsou spíše jednoslovná (víceslovná se vyskytují minimálně: *Big Zuzka, Malý Jerry, Marek korek*).

Co se týče rodového principu, skautská jména většinou zachovávají přirozený rod nositele, i když jsme při terénním výzkumu nalezli obourodé užití některých proprií (*Máňa, Jája, Karlí*).

Skautská jména jsou, jak jsme se snažili ukázat, od běžných konvenčních jmen jmény odlišnými, jimiž jsou identifikováni jedinci ve specifickém prostředí. Nejsou ale nějakým novým druhem antroponym, svými funkcemi plně patří mezi přezdívky, ba dá se říci, že mají velmi blízko ke středověkým doplňkovým jménům, zejména pak ke jménům tovaryšským. Podobně jako doplňková středověká jména nejsou ani současná skautská jména matričně standardizována, ve skautském prostředí jsou však standardizována uzuálně a bez ohledu na slovotvornou stránku jsou vnímána jako oficiální bezpříznaková pojmenování.

Jakub Frydrych

Poznámky

[1] K tomu viz též: PASTYŘÍK, S. Antroponyma v královéhradeckém cechu krejčích a postřihačů v 16. století. In *Východočeské listy historické 17–18*. Hradec Králové, 2001, s. 379–383.
[2] PASTYŘÍK, S. Typologie přezdívek a jejich třídění v současné češtině. In *Sborník přednášek z VII. konference o slangu a argotu v Plzni 24.–25. září 2003*. Ed. H. Chýlová. Plzeň: ZU Plzeň, 2004.
[3] Všechny příklady jsou autentické a pocházejí z aktuálního studentského terénního výzkumu.

O JMÉNECH LITERÁRNÍCH

Několik vlastních jmen z korespondence Boženy Němcové*

Dochovaná a v současné době kriticky vydávaná korespondence Boženy Němcové zahrnuje kolem sedmi set dopisů; zhruba polovinu tvoří korespondence odeslaná, polovinu přijatá. Dopisy pocházejí z let 1844–1862. S vlastními jmény se v nich zacházelo v mnohém jinak než v dnešní době a domnívám se, že některé odlišnosti by mohly být zajímavé i pro čtenáře Češtiny doma a ve světě. (Nelze přitom říct, že by ve způsobu užívání proprií byly výrazné rozdíly mezi jednotlivými pisateli.) Pokud by z onomasticky nepoučeného způsobu vyjadřování v následujících poznámkách některého čtenáře-onomastika rozbolela hlava, zabrání vzniku dalších podobných článků nejlépe tím, že onomastický materiál v korespondenci Boženy Němcové zpracuje sám na patřičné úrovni.

1. ...jmenuje se Boháč, píše se Boháts. (Josef Němec B. N. 13. 3. 1851)

Poznámka první a nejdelší se týká identity příjmení. Dnes je pro ni rozhodující podoba psaná. O jedné a téže osobě se nepíše jako dejme tomu o paní *Richterové* a zároveň *Richtrové*; jedna z podob je vždy oficiální, je zapsána v osobních dokumentech a tu druhou dotyčná osoba nepovažuje za vlastní. Zato se příjmení takovéto paní *Richterové* vyslovuje souběžně s *-e-* i bez něj. Když jsem se asi před deseti lety poprvé setkal s osobou, která své příjmení *Richterová* vyslovovala čtyřslabičně, dlouho jsem si myslel, že mužská podoba příjmení v její rodině zní *Richtera*. (V pražském telefonním seznamu jsou dnes takoví *Richterové* čtyři.) Posun je asi generační: zatímco příjmení jisté (mně známé) sedmdesátileté paní *Bergerové* nikdo z jejího okolí nevyslovuje s *-e-*, mladá studentka stejně psaného příjmení se sama vyslovuje čtyřslabičně. Motivace takového posunu se mi ozřejmila, když jedna moje známá (s lingvistickým vzděláním) nedávno přijala po svatbě příjmení *Langerová*. Zeptal jsem se jí, jak ho bude vyslovovat. Odpověděla, že čtyřslabičně, aby se nestalo, že by ho někdo nesprávně *napsal*. Prozatímním vrcholem této tendence – tohoto vítězství pravopisných podob příjmení nad jejich zněním – je pro mě způsob, jakým se ke svému příjmení staví známý fotbalový trenér Josef Csaplár. Když se ho

před několika lety televizní sportovní reportéři ptali, jak mají jeho příjmení vyslovovat, odpověděl, že je mu to jedno.

Před sto padesáti lety byla situace zcela odlišná. Pan *Weisel* a pan *Veisl* je v korespondenci Boženy Němcové tentýž člověk, stejně tak kníže *Schwarzenberg*, *Schwarzenberk*, *Švarcenberg* i *Švarcemberk*. Identita příjmení byla dána mluvenou podobou: [vajzl], [švarcmberk]. Takovéto zacházení se týká desítek příjmení: *Bairová–Bayerová–Beyerová*, *Beckel–Bekel–Bekl*, *Lanna–Lána*, *Schaffgotsch–Šafgotš*, *Tyl–Tyll* amnj. Kolísání mohlo nastat i v rámci jediného dopisu, jak o tom svědčí např. dopis Boženy Němcové Žofii Rottové ze 17. května 1853. V historce o uherském zbojníkovi se jeho jméno objevuje postupně v těchto podobách: *Rosa Šándor (Alexander Rosa)*, *Rósa Šandor*, *Sandor*, *Rósa Sandor*, *Šandor*, *Rósa Sandor*, *Šándor*. Dobové chápání identity příjmení dokumentuje nejlépe výše uvedená zmínka v dopise Josefa Němce: onen pulmistr (tj. purkmistr) z Jagru (Egeru), o němž se v listě psalo, se sice psal *Boháts*, ale „ve skutečnosti" se jmenoval *Boháč*.

Přinejmenším pro některé pisatele z korespondenčního okruhu Boženy Němcové byla zato velmi silná morfologická fixace příjmení: konkrétně jde o to, že se v dopisech setkáváme s neskloňováním některých příjmení, nejčastěji italských, ale i německých. Například moravský spisovatel a novinář Leopold Hansmann píše o knihách nebo vydáních *od Laube*, *od Colombo* a *od profesora Cerbini*. Vzdáleně to připomíná neohebnost dnes stále častějších nepřechýlených podob cizích ženských příjmení nebo reklamní návyk užívat firemní názvy v petrifikované podobě bez ohledu na tvar vyžadovaný kontextem. A když už mluvíme o skloňování příjmení, lze poznamenat, že velmi živá byla v polovině 19. století tendence aplikovat zájmenné skloňování i na příjmení, u nichž to kodifikace dodnes neumožňuje, ač je tak i studenti bohemistiky běžně skloňují: viz hlavně genitiv *Purkyněho* místo *Purkyně*. Na užití tvaru *Mischného* místo *Micheneta* je vidět, že kdo chce správně skloňovat příjmení neznámého Francouze, musí znát jeho psanou podobu – což není požadavek samozřejmý. Takže pravopis versus mluvená podoba: 2 : 0.

2. Jaroslav a Bohdanka se pilně učejí ... (B. N. Bohuslavě Čelakovské 19. 12. 1847); Jaroušek i Dora učí se pilně ... (B. N. Josefu Myškovi po 28. 1. 1850)

Je známá věc, že současná čeština už prakticky opustila staletý zvyk přizpůsobovat si křestní jména Nečechů. Panovnicí Velké Británie je už přes půl století *Alžběta* II., příštím králem však nebude ani princ *Karel*, ani princ *Vilém*, nýbrž buď *Charles*, nebo *William*.

Identita křestního jména nebývala před sto padesáti lety porušena jeho „překladem", převedením do jinojazyčné podoby. O sestře B. Němcové se v dopisech píše jako o *Adéle*, *Aidě* i *Adelheid*, spisovatelčin syn *Hynek* byl pokřtěn *Ignác* a dcera *Theodora* je nezřídka označována jako *Bohdanka*. Křestní jméno mladší dcery manželů Rottových, pozdější spisovatelky Podlipské, se v korespondenci objevuje v podobách *Sofie* (nejvěrnější řeckému původu jména), *Zofie* (hláskově germanizované, pravopisně počeštěné) i *Žofie* (české). Nemůže nás překvapit ani to, že výrazně odchylné od dnešního úzu byly hypokoristické podoby některých jmen; většinou šlo o počeštěná hypokoristika německá. Tak se např. *Alžbětám* říká v korespondenci B. Němcové *Lizinka*, *Karolinám Lotynka* a *Kateřinám Katynka*. A je známo, že samotnou Němcovou (Barboru) oslovovali její rodiče a sourozenci *Betty*.

3. Když se jede z Klenče do Řezna, ... přijde Waldmünchen – *Mnichov nad Lesem* ... München jmenuje zdejší lid – *Bohatý Mnichov*. (B. N. Františku Palackému 10. 11. 1847)

V geografickém listě Fr. Palackému z Chodska, v němž Božena Němcová důsledně česky i německy ozřejmuje adresátovi polohu snad všech okolních pohraničních obcí i samot, je nejlépe patrná dobová vícejazyčnost i v oblasti jmen místních. Jména měst a obcí na českém území se v dopisech objevují v německé podobě zejména tehdy, pokud v místě převažovalo německé obyvatelstvo: *Neumark* (dnes *Všeruby*), *Reichenberg* (vedle českého názvu *Liberec*). Na druhé straně podstatně rozšířenější než dnes bylo tehdy užívání exonym, tj. českých podob cizích místních jmen, ať už jde o jména výrazně odchylná od německé podoby, nebo jen o názvy pravopisně či tvaroslovně počeštěné: vždy *Celovec*, nikdy *Klagenfurt*; *Bělák* i *Villach*; *Solnohrad*, *Salcburk* i *Salzburg* aj.

Situace je ještě složitější u měst uherských, neboť zde vedle názvů českých (resp. slovenských) a německých vstupují do hry i jména maďarská. Tak mohou k témuž sídlu odkazovat např. názvy: *Prespurk*/*Prešpurk*/*Pressburg* i *Břetislava*/*Bratislava*; *Vacov*/*Vácov* i *Vác*; *Miškovec*, *Miskolc* i *Miskolz*; *Gran* i *Ostřihom* (maďarský název tohoto maďarského města *Esztergom* se nevyskytl). I pro maďarská města měla čeština před sto padesáti lety mnohem víc exonym než ta dnešní; svědčí o tom např. podoby *Čába* nebo *Vesprym*.

Konečně i v oblasti místních jmen se setkáváme s častým pravopisným kolísáním i s důslednými odchylkami od dnešní grafické podoby: srov. *Haimburg* (místo *Hainburg*) nebo *Podstamm* (místo *Potsdam*).

Letmý pohled na užívání vlastních jmen v korespondenci Boženy Němcové nám může ukázat přinejmenším dvě zásadní odlišnosti v postavení a v rozvrstvení češtiny soudobé a dnešní. Zaprvé: před půldruhým stoletím byla výrazně vyšší jazyková prostupnost „českého" a „okolního" – komunikace v češtině si vlastním pojmenováváním, nebo aspoň adaptací jazykově „přisvojovala" cizí území i osoby, ale také snáz přijímala cizí pojmenování vlastních území a osob. A zadruhé: závažnost mluveného jazyka při poznávání a pojmenovávání světa v té době je se současným stavem nesrovnatelná – psaný jazyk si během oněch sto padesáti let prakticky zcela podmanil propriální sféru.

Robert Adam

* Článek vznikl v rámci grantového projektu GAČR 405/06/0386 Korespondence Boženy Němcové a v rámci výzkumného záměru MSM-0021620825 Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor. Materiál byl čerpán z publikací: NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence I (1844–1852)*. Praha: NLN, 2003; NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence II (1853–1856)*. Praha: NLN, 2004; NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence III (1857–1858)*. Praha: NLN, 2006.

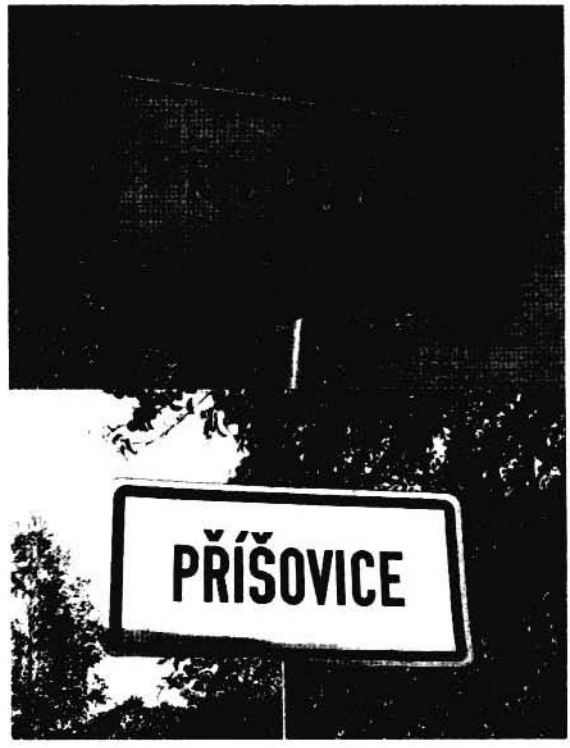

O CHRÉMATONYMECH

Motivace a způsoby tvoření názvů firem a institucí působících v ČR

Jedním z významných fenoménů, který se projevuje v české společnosti v posledních přibližně patnácti letech, je existence velkého množství domácích i zahraničních firem a institucí užívajících názvy české, cizojazyčné i hybridní (včetně iniciálových zkratek a zkratkových slov). Jedná se samozřejmě především o jev společenský, projevující se v průmyslu a obchodu, v oblasti služeb, na trhu práce apod., nicméně také z hlediska lingvistického a sociolingvistického nabízí možnosti srovnávání a analýz.[1]

Obchodní firma (dále jen „firma") je název, pod kterým je podnikatel zapsán do obchodního rejstříku a který slouží k uskutečňování právních úkonů. Zvolit správný název firmy není záležitost jednoduchá a při pochybení i poměrně nákladná, přičemž jednoduchý a srozumitelný název se zpravidla ekonomicky zhodnotí. Měl by být atraktivní, smysluplný, měl by pokud možno vystihovat předmět podnikání firmy, ale zároveň by to mělo být pojmenování originální, nápadité a v obecném povědomí spojené pouze s jedinou firmou. Například *Škoda* automaticky navozuje myšlenku aut, *Adidas* myšlenku sportovního sortimentu, *Nivea* je zase pevně spjata s kosmetikou.

Název by měl být také snadno zapamatovatelný. Z tohoto hlediska jsou vhodné, aby jej představovala jednoduchá, libozvučná slova, např. *Sony*, *Nike*, *Kodak*, *Mazda*, *Shell*, *Hamé*, *Nokia*, *Kenvelo*, *Toyota*, *Whiskas* a řada dalších; až téměř vznešeně mohou znít např. *La Halle* nebo *Generali*. Na druhou stranu si jen těžko vybavíme názvy typu *U. T. S.*, *HTI*, *A.T.Fornax*, *Agmeco LT*, *ESI-D*, *AMCOBEX Information Technologies* – a přesto je takovýchto názvů zapsáno v obchodním rejstříku mnoho. Výhodou je také nekomplikovaná fonetická podoba a skloňovatelnost názvu. Těžko vyslovitelný nebo v české větě obtížně použitelný název firmy samozřejmě nevede ke snadnému zapamatování a může činit potíže. Stejně tak nejsou vhodné ani víceslovné a dlouhé názvy obsahující např. výčty prodávaného zboží nebo další informace: *Foto – kolo – sport – Hnila Jaroslav*, *B & J Galante-*

rie – textil – elektro, Anna Bryndová – Brendl luxusní spodní a erotické prádlo, Ing. Vladimír Čech – SUNNY FLASH – studio apod.

Vztah názvu firmy k předmětu činnosti bývá někdy problematický. Je jistě užitečné, když je už z názvu zřetelné, čím se firma zabývá, ale nelze se o to snažit za každou cenu na úkor ostatních kritérií. Pak mohou vzniknout názvy jako *Fasádostav, Armoservis, Areamont, Pictusstav* a podobné, které si zapamatujeme jen s velkými obtížemi. Existují ovšem i firmy, jejichž název se dobře pamatuje, ale nemusí budit pocit důvěry, např. cestovní kancelář *Zabloudil* nebo společnost *Přerost & Švorc* zabývající se prodejem aut. Zásadu, že by se název měl nějak vztahovat k předmětu činnosti subjektu nebo charakteru produktu, lze chápat pouze jako doporučení, nikoli jako nezbytnou podmínku. U mnoha firem typu *Mercedes, Oriflame* nebo *Hyundai* tomu tak není, a přesto víme, čím se tyto firmy zabývají, zejména díky reklamě. Především u méně populárních názvů cizojazyčných nebo hybridních nelze často zaměření nebo činnost firmy z názvu vyčíst ani vydedukovat, jeví se jako „neprůhledné" a nesplňují dostatečně účel prezentace firmy. Platí to např. pro názvy typu *Garant Konice, Kadlec Agency, Accorroni, Alfawell, AXO group, Team Office Total Praha* apod.

Častým typem názvů firem jsou zkratky a zkratková slova, u nichž opět teprve díky intenzivní zaváděcí kampani může vzniknout obecné povědomí o vztahu nesrozumitelného slova s jeho obsahem. Někdy je vhodné doplnit název vysvětlujícím podnázvem, např. *TOP (Textil a oděvy Praha), PFT (Prague Foreign Trade), MSE (malé služby ekologii)*. Zkratky a zkratková slova vznikají z prvních písmen nebo slabik víceslovných názvů tvořených např. pojmenováními nabízených předmětů nebo služeb: *SIP* (střechy, izolace, podlahy), *Vynab* (výroba nábytku), *Madi* (studio pro matku a dítě), nebo jmen majitelů: *Janmark* (Jan Marek, ladič klavírů), *Syda* (Sýkorová Dana, kosmetika), *Maty* (Marie Týnová, aranžérské práce). Při spolupodnikání se součástí firemního názvu často stávají jména všech společníků: *Sano* (Novotný Stanislav a Alena), *JUNO* (Junkovi a Novákovi), *BENTRI* (Beneš a Třísková), *JIRMA* (Jirka a Marie). Vedle těchto názvů firem zůstává u spoluvlastníků běžným typem forma iniciál: *H & H* (Horákovi, nakladatelství a vydavatelství), *D & D* (Dana Dezortová, cukrárna). Může se ale jednat i o jakékoli jiné kombinace počátečních jmen a příjmení majitele s místním jménem, předmětem podnikání, sortimentem prodeje atd. Z obecně známých názvů českých i mezinárodních firem a společností tvořených zkratkami a zkratkovými slovy lze jako příklady uvést: *Barum* (podnik vznikl sloučením tří velkých gumáren Baťa, Rubena, Matador), *Čedok* (Česká dopravní kancelář), *ČEZ* (České energetické závody), *ČKD* (Českomoravská – Kolben – Daněk), *Paramo* (Pardu-

bická rafinérie minerálních olejů), *Setuza* (Severočeské tukové závody), *BMW* (Bayerische Motoren Werke), *Fiat* (Fabbrica Italiana Automobili Torino), *Ikea* (Ingvar Kamprad Emtaryd Agunnaryd – I. Kamprad je zakladatelem společnosti, Emtaryd a Agunnaryd jsou názvy usedlosti a vesnice, kde vyrostl), *IBM* (International Business Machines), *Lego* (název z dánského „leg godt", tj. „hrajte si dobře"), *Tesco* (písmena CO pocházejí z jména J. Cohena, který v r. 1919 otevřel v Londýně obchod s potravinami, TES jsou iniciály jednoho z dodavatelů zboží T. E. Stockwella).

Další typ představují názvy tvořené jménem majitele, resp. zakladatele. Jako příklady lze uvést názvy zahraničních firem typu *Boeing* (podle zakladatele W. E. Boeinga, amerického leteckého konstruktéra), *Ford* (příjmení zakladatele Henryho Forda), *Hewlett – Packard* (jména zakladatelů Williama Hewletta a Davea Packarda – o pořadí jmen v názvu si údajně hodili mincí), *Johnson & Johnson* (jména bratrů zakladatelů – Roberta Wooda Johnsona a Edwarda Meada Johnsona), *Opel* (zakladatelem byl Adam Opel), *Philip Morris* (Philip Morris byl londýnský prodejce cigaret od r. 1847), *Procter & Gamble* (výrobce svíček William Procter a výrobce mýdel James Gamble založili v r. 1837 v USA společný podnik), *Renault* (název podle slavného závodníka Francouze Marcela Renaulta) a *Rolls-Royce* (název je složen z příjmení zakladatelů Charlese Rollse a Henryho Royce). I mezi světoznámými názvy českého původu se lze s tímto typem motivace setkat, např. firma *Baťa* nese jméno po svém zakladateli, zlínském obuvníkovi Tomáši Baťovi.

Dnes u nás tuto cestu volí zejména menší firmy, např. drobní živnostníci. Výhodou pak může být určitá tradice a zkušenost, kdy se kupříkladu mnoho let může chodit k *„Procházkovi"* pro noviny, protože si na to lidé zvykli a pana Procházku osobně znali. Ovšem podobně jako je tomu u zkratek, z pouhého příjmení nepoznáme, co firma nabízí, a svou roli zde opět hraje reklama. Teoreticky může nastat problém i v tom, že jméno je v rozporu s tím, co firma nabízí, např. *Blecha* (salon pro psy) nebo *Maňas* (vedení účetnictví). Můžeme to ovšem chápat i jako jistý projev humoru, jehož nejsou koneckonců prosty ani jiné názvy typu *Chlív* (bar), *U Chcípáka* (restaurace), *Žumpa* (vinárna) nebo *Cocktail bar Milá Tchýně*.

Vedle jmen majitelů se vyskytují v názvech firem jména populárních osob, pohádkových a jiných literárních postav nebo vůbec jakákoli exkluzivní jména: *Saura, Popelka, Sněhurka* (cukrárny), *Dionysios* (vinárna), *JekyllHyde*, *Anabella* (bary), případně také *Celebrity Cafe*. Touhu majitelů po neobyčejných názvech dokládají i cizojazyčné názvy názvy typu *Canis centrum* (chov zvířat a související služby) nebo *Akvárium Mira Mar* (výroba a prodej chovatelských, květi-

nářských a zahradnických potřeb). Podobnou motivaci můžeme hledat i u názvů typu *Nike* (firma dostala název podle řecké bohyně Niké), *Nivea* pochází z lat. nivis (v překladu „sníh" – má připomínat sněhově bílou barvu krému), název *Koh-i-noor* vznikl z perského slova Kóhe-núr (hora světla), původní název firmy *Orion* byl „První česká továrna na orientálské cukrovinky na královských Vinohradech, A. Maršner", ve 20. letech firma převzala do loga i názvu souhvězdí Orion.

Důvody vzniku názvů firem však mohou být skutečně různorodé a obsahově i z lingvistického hlediska velmi zajímavé. Například v názvu firmy *Avon* najdeme část jména rodiště W. Shakespeara (Stradford Upon Avon), nejoblíbenějšího autora majitele McConnella; firma *Canon* se původně jmenovala Kwanon podle buddhistické bohyně milosrdenství a jen kvůli obavám z náboženské nesnášenlivosti došlo v roce 1937 k přejmenování na Canon. Motivací vzniku názvu *Carrefour* byla existence prvního supermarketu ve francouzském městě Anency, postaveného poblíž křižovatky (franc. carrefour), *Coca-Cola* je spojení dvou hlavních ingrediencí výrobku – extraktu z listu koky a ořechu kola. Rakouský obchodník Emil Jellinek se stal mecenášem podniku Daimler a jeden z vozů, který si koupil, pojmenoval po své dceři – *Mercedes*.

V 90. letech minulého století začaly do módy přicházet starší typy názvů, jako např. *konzum*, *koloniál*, *trafika*, *bazar*, *čajovna*, *mlékárna*, *pekárna*, *cukrárna*, méně často také názvy označující osoby podle vykonávané činnosti: *čalouník*, *optik*. Ojedinělá nejsou ani víceslovná popisná označení provozoven, jejichž základem jsou dějová substantiva: *šití oděvů*, *stavební práce*, *oprava obuvi* atd., případně slovotvorné neologismy typu *čajírna*, *kafírna*. Často se také můžeme setkat s výstižnými názvy prodejen označujícími místo podle vykonávané činnosti nebo prodeje jistého druhu zboží: *stolařství*, *sklenářství*, *květinářství*, *pekařství*, *knihkupectví*, *čalounictví*, *řeznictví a uzenářství*.

Tradiční názvy prodejen podle předmětu obchodování typu *obuv*, *lahůdky*, *květiny*, *textil*, *tabák*, *knihy*, *hračky*, *bižuterie*, *sklo* bývají nahrazovány názvy zástupnými, v nichž se projevuje větší jazyková nápaditost, např. *Šitíčko* (galanterie), *Astra*, *Slunečnice*, *Azalka* (vše květinářství), *Losos* (rybářské potřeby).

Velmi frekventované jsou názvy obsahující předložku *u*. Tato víceslovná pojmenování mají různou motivaci. Obsahují např. jméno vlastníka, název místa, znaku ve štítu prodejny aj. Nejčastěji jsou takto označovány obchody s potravinami a restaurační zařízení: *řeznictví U Němcových*, *restaurace U Chýlků*, *hospoda U Supa*, *potraviny U Jakuba*, *večerka U Hanky*, *cukrárna U Vlků*, *Slovácký*

vinný sklep U Holůbků, řidčeji i jiné obchody: *kadeřnictví U Bainarů, knihkupectví U Kadleců, penzion U Tondy* apod. (v případě názvů vzniklých z příjmení převládají plurálové formy nad singulárovými). Jinou motivaci mají pojmenování typu *pekařství U Rohlíčka, restaurace U Mlsouna, lékárna U Anděla strážce, hospoda U Řeky, Sport bar U Sporťáka, vinárna U Českého lva*. Ve firemních názvech se dále uplatňují předložky *na, v, pod, od* atd.: *restaurace Na Plechárně, klub Na Dně, čajovna Na Větrném kopci, čajovna Od Sýkorova mostu, čajovna Pod Stříškou, vinárna Pod Víchů, hospůdka V Růžku, vinárna V Podkroví.*

Běžnou praxí se stalo, že se v názvech firem setkáváme s cizími nebo hybridními výrazy. Velmi frekventované jsou: *bistro, bufet, servis, centrum* (sportcentrum, fitcentrum), *boutique/butik, market*. Zvlášť častý je pak anglický *shop*: *music shop, euro shop, sex shop*, a také *second hand*, od něhož jsou tvořeny univerbizované tvary *sekáč* a *sekoš*. Dalšími frekventovanými výrazy jsou *salon* (kadeřnický, kosmetický, masážní): *Kadeřnický salon Žaneta, Kadeřnický salónek Iva*, dále *studio* – nejen filmové nebo hudební, ale také jako název pro kosmetický salon: *Studio Bella, Daniel System Studio, Jitka Kalousová New Style Studio* nebo označení pro baby klub (*Dětské studio Pája*), solární studio (*Solární studia Anenská*) a masážní studio (*K studio, Lady studio*); v podobném významu se můžeme setkat i s výrazem ateliér (*Atelier Picasso*). Exkluzivní názvy mají především cestovní kanceláře, kde se často užívají přejaté výrazy *agency, tour, travel* apod.: *Agency Happy Star, Lingua tour, Agentura relax tours, Horizon travel.*

Z hlediska lingvistického je také zajímavé, že některé jednotlivé výrazy cizího původu, které se v češtině běžně užívají ve formě graficky adaptované, se v podobných názvech objevují opět v původní podobě, např. *kapitál – capital, biliár – billiard, kasino – casino, kredit – credit* apod.

Snaha získat cizince jako zákazníky vede k používání dvojjazyčných názvů. Potřeba učinit české firemní názvy mezinárodně srozumitelné se však někdy mění v nadbíhání cizincům, takže se uvádějí jen cizojazyčné názvy nebo se české názvy uvádějí až na druhém místě jako ekvivalenty. Ovšem na druhé straně nelze popřít, že při srovnání názvů typu *České sklo, a. s.*, a *Bohemia glass, a. s.*, je volba cizojazyčného pojmenování výhodnější, neboť počítá s možností uplatnění produktů firmy i v zahraničí.

Otázka přípustnosti cizojazyčných výrazů v názvech firem je po stránce jazykové samozřejmě velmi aktuální. Existují zde dva názory. Jeden spočívá v požadavku výlučnosti českého textu firmy, druhý je reprezentován většinovou judikaturou rejstříkových soudů a je naproti tomu značně benevolentní. Ve

prospěch prvního stanoviska je možné uvést, že institut firmy upravuje český zákon, jehož text je psán v českém jazyce a je platný a účinný na území České republiky, a že by název měl být jasný a srozumitelný pro co možná nejširší vrstvu občanů státu, v němž působí. Pro druhý názor, připouštějící i cizojazyčné výrazy, svědčí zejména to, že je zákon výslovně nezakazuje. Navíc taková slova mohou (ale naopak také nemusejí) mít silnou rozlišovací schopnost, a přispívat tak k naplňování zásady nezaměnitelnosti firmy.

Nejvhodnější je pravděpodobně volba někde mezi těmito dvěma extrémy. Lze tedy například běžně užívat takové výrazy, které jsou zažité nebo ve spotřebitelských kruzích dostatečně známé a identifikovatelné (*Reality Agency*, *Management*, *Portfolio* atd.).

Zahraniční subjekty podnikající na našem území mají právo užívat název firmy utvořený podle práva své země, dodatek označující právní formu je však nutné uvádět výlučně v českém jazyce (např. *Rudi Dreithaler GmbH, spol. s r. o.*). Často se také objevuje označení působnosti (pobočky) zahraniční firmy v České republice např. zkratkami *CZ*, *ČR* a *CS* nebo výrazy *Česká*, *Czech*, *Czech Republic* apod.

V některých případech je i tvorba firemních názvů ovlivňována módními trendy. Před časem se u nás například objevila módní vlna institucionym končících na **-ex**, snad jako znamení exkluzivity nebo exportních snah, např. *Invex*, *Prorex*, *Complimex*, *Eurotex*, *Juvex*, *Pritex*, *Dap – provmex* atd.

Leckteré především hybridní názvy mohou vyznívat přinejmenším komicky a nepůsobí příliš důvěryhodně ani reprezentativně. Jako příklady lze uvést firmy *Pulec Holding, Contact Koschaný*, *Color Car Autoservis Junek*, *Bárta Commercial*, *Kadlec Agency*, *Sportswear mladých*, *Interpespenzión*, *Country Club Stodola* apod. Problematické jsou také názvy tvořené zkratkovými slovy budícími zdání anglických slov nebo zkratek (*Elcar*, *Esocar*, *Krobacar*, *Ingtours*, *Softink*, *Alpress* apod.).

Obecně lze názvy firem, společností a různých institucí rozdělit z hlediska užívání přejatých slov do 4 základních skupin:

1. Cizojazyčné názvy: *Pet Centre*, *Bakeshop Diner*, *Caffetteria La Badia*, *Don Miguel's*, *First Prague Flats*, *Asia fast food*, *Sky catering*.

2. Hybridní názvy s jedním nebo více graficky neadaptovanými přejatými výrazy: *Dobromila á la française* (restaurace), *Armex S. H. Oil*, *Boutique Style Hanáková*.

3. České názvy s adaptovanými a odvozenými přejímkami: *bar U Prasátka Porkyho*, *Manažerský institut*, *Marketingová laboratoř*, *Pražská brokerská*, *První faktoringová*.

4. Názvy tvořené hybridními složeninami: *Foto-fashion*, *Autoshop*, *Automotive*, *Jihocar*, *Mirocar*, *Milkagro*, *Strategoinvest*, *Autobazar Autonovas*, *Autotwin*, *Attop* apod.

Jak je z předcházejícího textu patrné, tvoření názvů firem se může stát záležitostí velmi komplikovanou a výše naznačené problémy se mohou projevovat např. nedůvěrou zákazníků a obchodních partnerů, přezíravostí, neporozuměním apod. Pokud jde o názvy cizojazyčné a hybridní, je vždy nutné zvážit vhodnost užití výrazu cizího původu na úkor slova domácího, ovšem pokud neexistuje vhodný český ekvivalent, je užití výpůjčky opodstatněné a funkční.

Diana Svobodová

Literatura

ČECHOVÁ, M. Současné změny ve firemních názvech. *NŘ*, 1994, roč. 77, s. 169–178.
ČMEJRKOVÁ, S. a kol. *Čeština, jak ji znáte i neznáte*. Praha: Academia, 1996.
DANEŠ, F. a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997.
KULHÁNEK, M. Pojetí a základní zásady firemního práva. *Právní rozhledy*, 2000, č. 7, s. 294.
RICHTER, J. Název firmy. *Právní rádce*, 1994, č. 5, s. 20.
SVOBODOVÁ, D. Anglické názvy profesí a firem v češtině. In *Region – služby – cestovní ruch*. J. Urban (ed.). Ostrava: FF OU, 2001, s. 24–27.
SVOBODOVÁ, D. Jsou anglické názvy lepší reklamou? *Češtinář*, 1996, 6, s. 137–139.

Poznámky

[1] Výchozím materiálem pro zpracování tohoto textu byl denní tisk (včetně uveřejněných reklam a inzerátů) a internetové rejstříky firem (www.rejstrikfirem.cz, www.abcfirmy.cz, www.justice.cz a další) umožňující vyhledávání názvů firem podle sídla firmy a předmětu činnosti.

Onymicko-apelativní charakter světa produktů a zboží

V současnosti jsme více než kdy jindy obklopováni světem nabídky, zvláště té konzumní. Reklama k nám promlouvá nejen nejrůznějšími masmediálními informačními kanály, ale i „prostou" upoutávkou slevy visící kdesi nad regálem v supermarketu. Taktiky strategií prodeje, a tedy oslovení konzumenta, jsou stále rafinovanější a překvapivější. Vytváří se jimi podivuhodně smíšený svět reality, imaginace a iluze, do něhož nezřídka vstupuje i sám název výrobku či zboží jako jeho významná součást. Pojmenování produktu, přesněji řečeno jeho originalita, zapamatovatelnost, asociativnost či případná konotace mohou do značné míry vzbudit zájem, zvědavost či (ne)důvěru kupujícího, a tím samozřejmě i ovlivnit úspěšnost prodeje.

Název produktu může být „zajímavý" nejen z pohledu spotřebitelského, ale i z hlediska jazykovědného. Konzument vidí úžasně pestrou nabídku zboží, lingvista pak neméně úžasné množství analytického materiálu (v praxi mohou být samozřejmě oba subjekty identické). Ponechme nyní stranou spotřebitele a zaměřme se na zájem lingvisty. Jde o zájem analytický, logicky vyplývající z četného výskytu sledovatelných jednotek, rozmanitosti a strukturovanosti jejich forem. Proces pojmenování výrobku, jeho motivace je podmíněna různými intencemi a probíhá v různých rovinách. Zjednodušeně řečeno záleží v podstatě na tom, jaký účel je při aktu pojmenování (producentem, tvůrcem neboli produktorem) prioritně sledován. Někdy je pouze nutné výrobek označit pro jakousi interní diferenciaci (např. v řadě příbuzných medikamentů – *Akkut 600*), jindy je potřeba akcentovat individualitu (luxusní parfém *Nonchalance*).

Pojmenováním lze mnohdy vytvořit i jakýsi „kontaktní" vztah mezi spotřebitelem a výrobkem, jak je možné například doložit zvolenou značkou cigaret *Petra* (v reklamě navíc spojenou s obrazem skupinky přátel mladých lidí a doprovázenou textem „Petra a její parta"). Názvy typu *Petra*, u nichž dochází k zajímavému procesu personalizace, nejsou v dnešním světě zboží nikterak ojedinělé. Připomeňme si žvýkačku *Pedro*, časopis *Vlasta*, punčochové kalhoty *Romana*, pomazánku *Matěj* či porcelán *Antoinette*. A tak nás na tomto místě možná napadá zajímavý proces přenosu vlastních jmen do neživého světa věcí a následně s tím i otázka postavení jména výrobku (produktu, zboží) v širším onomaziologickém rámci, otázka, do jaké míry jsou tato pojmenování srovnatelná s těmi, která jsou považována za jména vlastní.

Nahlédneme-li do ESČ, najdeme pod heslem „Onomastika" nauku o vlastních

jménech (onymech/propriích). Jména produktů však mezi nimi nenajdeme v rámci žádné z tradičních tříd či podtříd. Názory na problematiku se mohou rozcházet a vyústit tak v případnou diskusi o onymicko-apelativní přechodnosti některých druhů pojmenování.

Můžeme se tak pohybovat mezi dvěma póly: názvy produktů patří do kategorie jmen vlastních vs. názvy produktů patří do kategorie slov druhových. Lingvistika zde nabízí – ostatně jako v mnoha jiných případech – stanovisko kompromisní: názvy produktů nepatří ani mezi nomina propria, ani mezi „pouhá" apelativa. Takové stanovisko zaujímá např. německá lingvistka R. Römer: „Produktnamen sind weder reine Eigennamen noch bloße Gattungsbezeichnungen." (Römer 1980, s. 53). Podle slov autorky (ale i dalších autorů) se mohou v průběhu času názvy některých velmi známých výrobků přestat jazykovým společenstvím vnímat jako pojmenování konkrétního zboží a začít chápat jako nové apelativum pro nový předmět spotřeby, přičemž původní označení výrobku pozbývá svou individualitu. K posílení apelativního charakteru názvu přispívá přirozeně stadium jeho lexikalizace – jak lze doložit na příkladu původně individualizovaného označení *Vaselina*, dnes apelativa s obecným významem „mazací tuk", „mast".

V pátrání po identitě sledovaných slov se dostáváme do široké, značně různorodé oblasti tzv. chrématonym, tj. vlastních jmen výtvorů, které jsou zakotveny nikoliv v přírodě, nýbrž ve společenských, ekonomických, politických a kulturních vztazích (ESČ, s. 173–174). Do podsystému chrématonym patří tzv. pragmatonyma jako slova pojmenovávající výsledky společenské činnosti, a tedy i vlastní jména sériově vyráběných průmyslových výrobků, tj. výrobků jednoho typu, a názvy vypěstovaných odrůd a plemen (ESČ, s. 332). Některé cizojazyčné slovníkové zdroje uvádějí tuto třídu předmětů jako serionyma, případně ergonyma.

Budeme-li zkoumat svět pojmenování zboží s poněkud větší přesností, nevyhneme se vymezení či odlišení dvou pojmů: název (jméno) výrobku a název (jméno) značky. Pod určitou značkou může být totiž identifikováno více druhů zboží. Název značky (např. *Nivea*) je pak možné klasifikovat jako hyperonymum a název konkrétního výrobku řady „Nivea" jako hyponymum. V tomto momentě však ono rozlišení můžeme ponechat stranou a vrátit se k původně položené otázce: Jsou názvy výrobků vlastními jmény?

Zkusme nyní uvažovat následujícím způsobem a pro názornost pracujme například se slovem *Neckar* jako jedním z nejznámějších názvů výrobků užitého skla. Jednotlivá sklenka *Neckar* nepředstavuje přirozeně žádný unikát, neboť všechny výrobky této série nesou stejné označení. Tradiční relace objektu a pojmenování

(vztah 1:1) – charakteristická pro vlastní jména – je zde tedy v podstatě porušena; zůstává však zachován referenční vztah, který primárně názvu produktu propůjčuje status vlastního jména, což se názorně a zcela samozřejmě promítne v procesu komunikace. Požaduje-li totiž zákazník v obchodě sklenici *Neckar*, musí to, co potřebuje, přesně pojmenovat, tj. přenést referenci na zcela konkrétní objekt se zcela určitými, jasně vymezenými sémantickými znaky (vzor, forma, velikost, barva atd.). Jméno *Neckar* tak výrazně charakterizuje daný předmět, individualizuje a jednoznačně vymezuje vzhledem k ostatním (např. k značce *Diana*). Sekundárně jsou na jméno výrobku vázány i další znaky, jako např. jeho zapamatovatelnost, eufonie, expresivita či vyvolaná asociace. Musíme tedy připustit, že se jména produktů dotýkají oblasti proprií přinejmenším okrajově.

Škála pojmenování výrobků a zboží je značně obsáhlá. Sahá od pojmenování, která nevykazují žádný vztah k označovanému, přes „narážky" až ke zřetelně motivovaným slovním konstruktům. Nejsilněji zastoupenou skupinu tvoří slova uměle vytvořená – neologismy substantivní povahy. Řidčeji jsou zastoupeny názvy produktů vycházející z ostatních slovních druhů – přídavných jmen, sloves, číslovek, příslovcí a citoslovcí. Vyskytují se i názvy sestavené kombinací čísel a slov, kopulací čísel a písmen, respektive čísel a písmen; vždy však automaticky dochází k jejich substantivizaci.

Názvy produktů, které jsou z „charismatických" důvodů motivovány jmény mytologických či historických osobností, známých osob či vlastními jmény všeho druhu, patří k početně méně zastoupeným než ta, která jsou zcela nově, účelově utvořena. V mnohých případech je pozorovatelná tendence po „krásných", romantických, příjemně znějících výrazech, jejichž úkolem je vyvolat pozitivní asociaci. Přirozeně jsou vytvářena i pojmenování v jiných intencích tak, jak to odpovídá povaze a charakteru daného zboží. Slovo může působit tvrdě, razantně, nebo naopak familiárně, mazlivě, hravě, exkluzivně, groteskně, sexisticky atd.

Přestože platí zásada, že zapamatovací hodnota nového slova je tím větší, čím smysluplnější, logičtější útvar tvoří a čím méně komponentů obsahuje, nepatří slova postrádající jasnou smyslovou souvislost nebo pojmy složené z většího množství odlišných komponentů v této oblasti k ojedinělým. Oblíbené a poměrně četné jsou v pojmenovávacích aktech tohoto typu kombinace forem několika slovotvorných postupů současně. Poměrně značná různorodost sledovatelných jednotek nabízí i různá hlediska třídění slov tohoto charakteru: název je získán ze slov přirozeného jazyka (vlastní jména, jednotlivá apelativa, skupina slov, větné konstrukty), název je částečným či úplným novotvarem, „pouhým" pojmenováním, či přináší výklad obsahu slova.

Základní členění mohou představovat následující tři skupiny:

1. Pojmenování výrobků podle vlastních jmen (zakladatel firmy, majitel firmy, firemní název, křestní jméno, mytologická, historická nebo literární osobnost, geografické jméno). Mezi propriálně motivovaným názvem a produktem samým může i nemusí existovat přímý kauzální vztah: *Bad Reichenhaller* (jodová sůl), *Bosch Aquasensor* (pračka), *Figaro* (čokoláda), *Katka* (časopis), *Ericsson* (mobilní telefon), *Kneipp* (sprchový gel), *Mattoni* (nápoj), *Mephisto* (obuv), *Mercedes-Benz* (automobil), *Neff* (elektrospotřebič), *Otto* (katalog), *Petra* (cigarety), *Pribina* (sýr), *Sahara* (sluneční brýle), *Samson* (pivo), *Sioux* (obuv), *Tatra* (mléko) atd.

2. Pojmenování výrobků pomocí apelativ, izolovaných slov (simplicií nebo kompozit) přirozeného jazyka (češtiny nebo cizího jazyka), přičemž ani zde nemusí nutně existovat kauzální nebo věcný vztah mezi označujícím a označovaným. Většinou však lze najít jisté konotativní nebo asociativní spojení ve smyslu zvýšení prestiže, exotičnosti či zhodnocení (toto je doložitelné rovněž i u předchozí kategorie, viz jména významných osobností nebo atraktivních geografických míst aj.). Pojmenování spadající do této skupiny pocházejí z nejrůznějších oblastí – světa flóry a fauny, minerálií, veškerých rodových jmen, jedná se i o pojmenování vztahů, vlastností, představ atd. Často se slovy vyjadřuje cosi hodnotného (nejen materiální hodnoty); tj. důležitou úlohu zde hraje sémantická dimenze slova. Řada takovýchto pojmenování vzniká na základě metonymického či metaforického přenesení významu: *Aqua* (nápoj), *Blesk* (tisk), *Calendula* (krém na ruce), *Good Life* (parfém), *Corsa Viva* (automobil), *Esíčka* (sušenky), *Flirt* (parfém), *Iris* (čistící prostředek), *Jihlavanka* (káva), *Krönung* (káva), *Lučina* (sýr), *Magister* (alkohol), *Magnesia* (nápoj), *Magnet* (katalog), *Platan* (pivo), *Relax* (nápoj), *Studentská pečeť* (čokoláda), *Teekanne* (čaj), *Tempo* (hygienické kapesníčky), *Tiger BALM* (balzám), *Viva Color* (barva na vlasy) atd.

3. Pojmenování produktů na principu neologismů pomocí různých slovotvorných postupů a prostředků: uměle utvořená slova, složeniny z již existující elementů, kombinace obou jmenovaných, kombinace domácích a cizojazyčných prvků, neobvyklé kombinace slovnědruhových prvků, redukce či přetváření existujícího jazykového materiálu apod. Sémantický vztah k vlastnosti nebo kvalitě produktu nemusí být rovněž žádný, může být předpokládaný, nebo zcela evidentní (explicitní). Mezi upřednostňované elementy patří latinské, popř. řecké jazykové prvky, mající zpravidla signalizovat serióznost, vědeckost a kvalitu. U těchto typů pojmenování hraje dnes stále častěji svou roli i grafická podoba slova (někdy dochází k záměrnému porušování ortografických norem, zpravidla jako snaha

o napodobení angličtiny): *AirPlus* (nosní kapky), *BIO-H-TIN* (vlasová kúra), *boxogetten H* (medikament), *Colourmoist* (barva na vlasy), *Omo* (prací prostředek), *PerfectClean* (čisticí prostředek), *ratiopharm* (medikament), *vitasprint B12* (vitamín), *Uraemol* (medikament), *Multibionta forte N* (vitamín), *Vivinox duo* (medikament), *Venoruton-intens* (medikament) aj.

Zaznamenatelný je rovněž i postup volící strategii návratu k původní podobě cizího, dnes již zcela zdomácnělého slova, např. *cosmetic, parfum* jako součásti víceslovného názvu.

Jak patrno, vyznačují se názvy produktů velmi rozmanitou podobou: od jednoduchých slov, složenin, víceslovných pojmenování ke slovním blokům a jazykovým řetězcům a větným podobám (např. sušenky *Bersi*). Někdy je název produktu rozšířen připojením apelativa pro označení druhu zboží, jindy jsou pro potřebu diferenciace spojena pojmenování s písmeny a číselnými údaji: *ACC akut 600* (medikament), BeoCenter *AV 5* (televizor), *Meditonsin H* (medikament), *HepaBesch L* (medikament), *Claire Fisher Sonne 20* (opalovací krém), *Calcium--D-Sandoz* (vitamín), *Biolectra Calcium 500* (medikament), *Ceramide Firm Lift Body Lotion* (tělová kosmetika), *sebamed 24h-Pflege-Deo* (deodorant) atd.

Princip připojování diferencujícího apelativa má v mnoha případech své opodstatnění. Jednak může být řečeno, o jaký konkrétní výrobek té které firmy se jedná, jednak je konzumentovi umožněno poznat blíže druh dosud neznámého zboží. Z jazykového hlediska se jedná často o taková pojmenování, u nichž vlastní jméno vystupuje ve spojení s nominálním doplňkem: *Calendumed Creme* (regenerační krém), *Lancaster Sun Water* (toaletní voda), *Neurogena creme* (ochranný krém), *OptovitHaut Intensivcreme* (pleťový krém), *Quanto alpské stráně* (avivážní prostředek), *sebamed Frische Dusche* (sprchový gel), *Tatiana desert* (bonboniéra) aj.

Dvoučlenná a vícečlenná pojmenování a zvláště pak slovnědruhové kombinace včetně integrace různých číselných a hláskových prvků jsou průkazně nejsilněji zastoupena v oblasti farmaceutických a kosmetických výrobků, propagujících zdraví a krásu, popřípadě v nabídce čisticích prostředků. Pojmenovávací konstrukce občas poukazují na aktivní účinky produktu, často je zdůrazňován přírodní charakter (v názvu se objevuje slovotvorná komponenta *bio-*, kompoziční prvek *natur(e)* aj., viz *Biofax, Multibionta, Nature Stay-On*).

Shrňme si závěrem některá známá fakta: Třídy předmětů označujících výrobky a zboží jsou v dnešní onomastice víceméně jednoznačně kvalifikovány jako apelativa patřící alespoň okrajově k periferii proprií tím, že vykazují některé propriální

vlastnosti. Pojmenování v této sféře probíhá jako vědomý akt se zřetelnou individualizační tendencí v rámci široké, druhově identické třídy objektů. Vyjádření nominalizace nemusí, obdobně jako u vlastních jmen, obsahovat žádné sémantické prvky, které by poukazovaly na danou kategorii objektů. U proprií je vztah mezi jménem a objektem „jednodimenzionální", apelativa jsou oproti tomu „dvoudimenzionální". Mimo to je vlastní jméno pojmenováním sekundárním. Individualizace a identifikace onymicky pojmenovaných referenčních objektů je dána charakterem vlastních jmen, které mohou být jako referenční prostředky nezávislé na kontextu. Apelativní výrazy nárokují textově vázanou identifikaci referenčního objektu dodatečně individualizujícími prostředky. Vlastní jména mohou takové dodatečné prostředky ignorovat, čímž je umožněna zároveň i nanejvýš ekonomická identifikace jednotlivých objektů. Na rozdíl od prototypu apelativ je u názvů zboží, opět obdobně jako u proprií, volba nominalizačního výrazu podstatně ovlivněna právním nařízením, majícím vyloučit zaměnitelnost objektů uvnitř určité třídy.

Z předchozího vyplývá, že příspěvek otázku avizovaného onymicko-apelativního „sporu" zásadně nevyřešil. V podstatě jen dalšími slovy potvrdil známou bipolaritu a pomeznost sledovaného jevu. Doufejme, že se jím alespoň do jisté míry podařilo poukázat na velmi zajímavou, dosud otevřenou a nejednoznačně nahlíženou problematiku a zároveň upozornit na mimořádnou škálu pojmenovávacích jednotek světa současné spotřeby, jednotek, které by se mohly stát předmětem dalšího jazykovědného zkoumání.

Hana Jílková

Literatura

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2002. (ESČ)
FILIPEC, J. Vzájemná souvislost lexikální sémantiky a onomaziologie při konstrukci dílčích systémů v slovní zásobě. *SaS*, 1980, roč. 41, s. 17–25.
KNAPPOVÁ, M. Funkční a jazykově kulturní aspekty pragmatonym. *CHHTP*, 1989, s. 27–34.
KOSS, G. *Namenforschung. Eine Einführung in die Onomastik.* Tübingen: Niemeyer, 1990.
KUCHAŘ, J. Základní rysy struktur pojmenování. *SaS*, 1963, roč. 24, s. 105–113.
RÖMER, R. *Die Sprache der Anzeigenwerbung. 6. Aufl.* Düsseldorf, 1980.

Mají logonyma pojmový význam?

Termín logonymum pro označení firemního názvu použil J. Horecký (srov. Horecký 1994, s. 76). Logonyma můžeme definovat jako vlastní jména firem, obchodních jednotek a výrobně-obchodních společností. Logonyma patří do kategorie chrématonym. Stejně tak jako většina chrématonym jsou logonyma spjatá s výrobní a kulturní činností člověka. Logonyma podávají svědectví o jazykových prostředcích, formách a nominačních postupech, které se uplatňují v dané době v daném jazyce, a také o jazykové kultuře daného jazykového společenství. Logonyma průběžně vznikají a zanikají (tak jak vznikají a zanikají onymické objekty, jež příslušná logonyma pojmenovávají), takže uživatel jazyka se neustále setkává s novými firemními názvy a může sledovat uplatňování jazykových prostředků v propriální sféře. Logonyma mohou být buď apelativního charakteru (apelativní kořeny, afixy, příp. celá slova – apelativa), nebo charakteru propriálního (propriální kořeny, příp. již existující propria). Z hlediska původu můžeme rozlišovat jazykové prostředky domácí a cizí.

Logonyma tedy patří do kategorie chrématonym. Chrématonyma jsou fixována v ekonomických a kulturních vztazích. Svou povahou se nejvíce přibližují apelativům, neboť v jejich struktuře se často setkáváme s apelativy, jejichž význam je motivantem (příp. je jedním z motivantů) pro hledané logonymum.

Často se diskutuje o tom, zda vlastní jména mají význam, či nikoli. Známá je koncepce J. S. Milla, podle níž jsou vlastní jména pouhé „nálepky", značky, které nic neznamenají, denotují, ale nekonotují. Referenční vztah u proprií není motivovaný významem, ale je daný konvencí. Na millovskou koncepci navazují v české a slovenské lingvistice M. Dokulil aj. J. Dolník uvádí, že vnější forma jazykového znaku má perceptivně orientační funkci a slouží jen k perceptivní identifikaci. Specifické onymické příznaky považuje za pragmaticko-metaznakové informace. Průvodní příznak, znalost procesu přisuzování jména, „značkování", „křtění", který je předpokladem reference celé třídy příslušných jmen, nazývá J. Dolník onymickou presupozicí, čímž vyjadřuje, že jde o sémantický komponent, který se předpokládá jako daný při onymické identifikaci. V popředí je pojmenovací zacházení s objektem, které však presuponuje jeho poznávací zpracování (srov. Dolník 1995, s.105– 111).

M. Dokulil (1977, s. 313), uvažuje o rozdílu mezi apelativy a proprii, srov. „základní rozdíl mezi nimi (tj. mezi apelativy a proprii), spočívá však v tom, že pojmenování obecná postihují jedinečný předmět přes třídu, do níž se zařazuje,

tedy jako prvek třídy, kdežto pojmenování vlastní jej postihují přímo, bezprostředně."

Opačný pohled na význam vlastního jména představuje teorie J. O. Jespersena. Podle něj musí mít vlastní jména (jako pojmenování třídy s jedním prvkem) daleko větší soubor sémantických příznaků než apelativa, ale jejich význam je v kontextu vždy speciálnější než význam apelativ. Podle J. O. Jespersena mají tedy propria jakoby větší „rozsah významu" než apelativa.

Za „nálepky" nepovažuje vlastní jména také V. Blanár. Podle něj sestává onymický obsah ze dvou složek, a to z individuálních příznaků informačně-encyklopedické povahy a z designace, hierarchického souboru onymicky relevantních příznaků (na úrovni systému, dané soustavy vlastních jmen), které jsou společné celým třídám onymických objektů. Specifiky onymický význam vlastního jména není podmíněný současným uplatněním referenčního vztahu. Vztah vlastního jména k jeho denotátu se realizuje přes onymický pojem ztvárněný v dané jmenné soustavě onymickou designací (Blanár 1996, s. 32).

S významem logonym je to ovšem poněkud komplikovanější. Logonyma patří do třídy chrématonym, která je spjatá s výrobní, společenskou a kulturní činností člověka. Mnozí autoři logonym do nich zakomponovávají informaci o předmětu činnosti (svých) firem. Takový popisný název je pro příjemce výhodný, neboť mu zprostředkovává informaci, která ho zajímá. Proto není divu, že část autorů logonym využívá té skutečnosti, že pojmenování, která tito autoři do názvů firem vybírají, mají pojmový význam (*autoškola, cukrárna* apod.). V okamžiku onymické designace však takové pojmenování pojmový význam ztrácí, neboť pojmenování, jako např. *Autoškola, Cukrárna* (není-li i přesto v názvu nějaký další prvek), odkazuje vždy k jedné konkrétní firmě. Přestože příjemce může vnímat pojmenování *Cukrárna* pojmově, tj. může si představit jakýkoliv obchod, v němž se prodává, příp. v němž lze i konzumovat jemné pečivo a cukroví, pojmenování neoznačuje jakoukoli cukrárnu, tj. celou třídu jevů, nýbrž jen jednu konkrétní. Příjemce logonyma, vidí-li takový nápis, představí si obchod, který vyhovuje obsahové náplni apelativního pojmenování *cukrárna*. Nevybaví si tudíž logicky např. obchod, který odpovídá obsahové náplni pojmu *řeznictví*. S takovouto funkcí logonym jejich autoři právě počítají. Je tedy patrné, že logonymum, které odpovídá nějakému apelativnímu označení, odkazuje sice k nějaké konkrétní firmě (to je také jeho funkce) a má tedy nepojmový obsah, svými příjemci může být (a také je) vnímáno pojmově. U takovýchto logonym se podle našeho názoru projevuje rozpor mezi jejich funkcí a jejich recepcí. K tomuto problému se ještě níže vrátíme.

Také u antroponym se setkáváme např. s popisnými příjmeními typu *Nový*, *Hasil* apod. V okamžiku, kdy nějaký (pra)předek dostal např. příjmení *Nový*, bylo jasné, že toto příjmení je motivované lexikálním významem apelativního adjektiva. Od tohoto okamžiku se však význam apelativa začal oslabovat a např. pro desátou generaci nositelů tohoto příjmení není význam apelativního adjektiva *nový* vůbec relevantní. Přesto si recipienti příjmení *Nový* jeho motivaci významem apelativního adjektiva *nový* uvědomují. Tento význam však pro nositele takovéhoto příjmení už je zpravidla zcela irelevantní. Naproti tomu, jmenuje-li se nějaká firma *Cukrárna*, může takový název být pro tuto firmu i např. po sto letech stále stejně relevantní (za předpokladu, že se předmět činnosti firmy během takové doby nijak nezměnil). Zdá se, že u popisných logonym se význam jejich motivujícího apelativa neztrácí, naproti tomu u popisných antroponym (např. příjmení) se postupně oslabuje.

V této souvislosti je podle našeho názoru vhodné dát do souvislosti i logonyma a toponyma. Některé toponymní formy jsou jedinečné, jiné se objevují jako pojmenování více toponymických objektů. Některé formy jsou motivovány apelativy, jiné jsou specificky propriální. Z jiného pohledu jsou některé toponymní formy „významově" průhledné, jiné naproti tomu neprůhledné. Tak jako existují popisná logonyma (viz např. *Cukrárna*), existují i popisná toponyma, jejichž motivace zůstává nadále pro příjemce zcela zřetelná, přestože takový název existuje i více než 750 let. Např. pojmenování města *Ústí nad Labem* je i dnes motivačně průhledné, přestože se charakter tohoto města během 750 let měnil. Dnešní *Ústí nad Labem* není totéž *Ústí nad Labem* co před 750 lety (město se rozrůstalo apod.). Přesto příjemce takového logonyma očekává, že město leží nad řekou Labe a že v něm nějaká řeka ústí do jiné řeky bez ohledu na to, jestli to je v současné době pravda, či ne. Stejně je tomu i s firmou *Cukrárna*, u níž bude příjemce také předpokládat, že se jedná o obchod s obsahovou náplní apelativa *cukrárna* bez ohledu na to, že firma mohla např. během své dlouholeté existence předmět své činnosti rozšířit (součástí cukrárny může být i např. pekárna), nebo i změnit. U nositele příjmení *Nový* však uživatel jazyka zřejmě nebude předpokládat souvislost jeho nositelem s významem motivujícího apelativního adjektiva. Nositel příjmení *Nový* je jiný onymický objekt než jakýkoli jiný nositel takového příjmení. Každý nositel příjmení *Nový* tedy nutně asi nebude někde „nový".

Z uvedeného pohledu mají tedy logonyma blíže k toponymům než k antroponymům. Připomeňme ale ještě jeden důležitý aspekt logonym, totiž pružnost proměny jejich „obsahové" náplně. Firma *Cukrárna* může během své existence

měnit předmět své činnosti, takže vedle původního předmětu své činnosti (tj. toho, co se rozumí apelativem *cukrárna*), může fungovat i jinak (např. i jako *pekárna*, viz výše). Pak je takové logonymum pro příjemce zavádějící, neboť ho ne zcela pravdivě informuje o předmětu činnosti, a tím také nesouhlasí předmět činnosti firmy s pojmovým obsahem slova *cukrárna*, neboť *cukrárna* a *pekárna* součtem svých významů nedávají pojmový význam *cukrárna*. Taková situace, ač třeba reálně nenastane, u všech popisných názvů teoreticky nastat může. V takových případech podle našeho názoru selhávají teorie, podle kterých logonyma (příp. i šířeji vlastní jména) mají pojmový význam. Ten sice pro recipienta zdánlivě existuje, ale neodpovídá skutečnosti.

Z uvedeného tedy vyplývá, že o přítomnosti pojmového obsahu v popisných logonymech typu *Cukrárna* můžeme pochybovat vždy, když dotyčnou firmu neznáme a když nemůžeme ověřit „skutečný stav věci". Takových firem je většina. Naopak předpokládáme-li, že logonymum je pouhá nálepka, nemáme pravdu jen v těch případech, kdy popisné logonymum odpovídá dané skutečnosti, konkrétně tedy v případech, když firma *Cukrárna* provozuje jen a jen *cukrárnu* a když my jsme schopni tuto skutečnost ověřit. Takových firem je ale pro každého příjemce zpravidla jen několik.

Zdá se tedy, že považovat logonyma za pouhé nálepky je výhodnější než uvažovat o pojmovém obsahu logonym. Takové pojetí nás zbavuje závažného problému, totiž vysvětlovat pojmový význam takových logonym (např. akronymických), které nemají žádný apelativní element a které „apelativně" nic neznamenají.

Patrik Mitter

Literatura

Akademický slovník cizích slov. Praha: Academia, 1995.
BLANÁR, V. *Teória vlastného mena.* Bratislava: Veda, 1996.
DOKULIL, M. Status tzv. vlastních názvů. *SaS*, 1977, roč. 38, s. 311–319.
DOLNÍK, J. Forma a význam vlastného mena. *Slavica Slovaca*, 1995, roč. 30, s. 105–111.
HORECKÝ, J. Logonomastika ako onomastická disciplína. In *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien.* Bratislava: JÚĽŠ – Nitra: VŠPg, 1994, s. 76–78.
IMRICHOVÁ, M. *Logonymá v systéme slovenčiny.* Prešov: FHPV PU, 2002.
KNAPPOVÁ, M. Obchodní jméno jako fenomén onomaziologický a sociologický. *SaS*, 1995, roč. 56, s. 276–284.
Mluvnice češtiny (1). Praha: Academia, 1986.
Slovník zkratek. Praha: Encyklopedický dům, 1994.
ŠIPKOVÁ, M. K jednomu typu názvu podniků. *NŘ*, 1995, roč. 78, s. 223–224.
ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky.* Brno: Masarykova univerzita, 1999.

Národní tradice a pieta v nominačním procesu vodních dopravních prostředků

Chrématonyma, v Základní soustavě a terminologii slovanské onomastiky definovaná jako vlastní jména lidských výtvorů, která nejsou fixována v terénu a na mapách, ale (ve shodě s Rudolfem Šrámkem) v ekonomických a kulturně-politických vztazích společnosti, pojmenovávají společenské jevy, společenské instituce a zařízení a výsledky společenské činnosti, tedy předměty a výrobky. Naším cílem je zjistit způsob pojmenovávání důmyslného technického stroje, jímž je loď. Ta dostává jméno při slavnostní příležitosti, křtu. Využívá se především jméno konkrétní (nebo i mytologické) známé osoby, zeměpisného objektu, či je dáno lodi jméno obecné. Funkci pragmatonyma plní tedy původní antroponymum, tj. jméno osobní (křestní, příjmení, šlechtický přídomek či jejich kombinace), nebo toponymum, vlastní jméno zeměpisné (choronymum přírodní i administrativní neboli politické, dále oronymum a hydronymum, tedy jména zemí a států, hor a vod).

Nás bude zajímat akt, kdy je lodi uděleno jméno válčiště nebo bojiště. Především válečné lodě – lodě všech kategorií – bývají nositeli jmen bojových střetnutí buď pozemních armád, nebo (častěji) střetnutí loďstev. Válečné lodě pokládaly přímo za čest nést jméno vítězné bitvy toho státu, jemuž jako součást válečného loďstva sloužily. Bitva je pak chápána vojenskými historiky jako ozbrojené střetnutí k ovládnutí určitého prostoru pevniny, moře či pobřeží k získání taktické iniciativy nebo strategické převahy. Bitva byla většinou pojmenována jménem lokality, kde k ozbrojenému střetnutí došlo. Jménem dějinné události se stávalo jméno zeměpisné. Do funkce jména lidského výtvoru, chrématonyma (konkrétně akcionyma) vstupovalo toponymum, aby se stalo v konečném nominačním procesu pojmenováním lodě (pragmatonymem). Je to metonymický posun na základě věcné souvislosti, kontinuity: jde o užití vlastního jména zeměpisného místo události, která se zde stala. Vlastní jméno lodi se stává symbolem vítězství, které je nutno pro slávu státu a jeho panovníka opakovat, zřídka symbolem porážky a národní tragédie, již je třeba hrdinstvím a bojem napravit.

Jména vítězných bitev a bojišť se promítla do pojmenování válečných lodí všech námořních velmocí – Velké Británie, Španělska, Francie, Itálie, USA nebo Ruska. V dalších výkladech zaměříme svou pozornost na loďstvo rakouské a rakousko-uherské. Přibližme si podrobněji historické události, podle nichž pojmenovali představitelé rakouského loďstva své válečné lodě, vždyť ve většině z nich bojovali také naši čeští předkové, a určeme, které třídě a kterému typu lodí

z nich bojovali také naši čeští předkové, a určeme, které třídě a kterému typu lodí bylo jméno bojiště či bitvy samé (akcionymum) jako jméno lodi (chrématonymum, konkrétně pragmatonymum) přiznáno.

Jestliže panovníci španělské větve Habsburků žili ve světě mořeplavectví a objevitelských cest, rakouské linii bylo osudem předurčeno stát se předvojem a ochráncem evropské civilizace proti rozpínavosti Osmanské říše. Většina bojišť se tedy nacházela na jihu Balkánského poloostrova, ale i na východě alpských zemí. Patřil sem Szigetvár, uherské město s pevností v nepřístupné bažinaté krajině, místo bojů mezi tureckým sultánem Sulejmanem Nádherným a křesťanským vojskem, jemuž velel v roce 1566 hrabě Zrinyi. V roce 1912 dostal jméno *Szigetvár* lehký křižník aktivně se zúčastňující 1. světové války. Zenta je chorvatské město na březích Tisy, u něhož křesťanské vojsko, 14 let po útoku na Vídeň (tedy v roce 1697), svedlo pod velením prince Evžena Savojského vítěznou bitvu proti Turkům vedeným sultánem Mustafou. Jménem *Zenta* bylo pojmenováno nejen tehdy nově objevené souhvězdí, ale i, a to v roce 1897, i loď, lehký křižník, potopený v roce 1914 u černohorského pobřeží v boji s francouzsko-italskou přesilou.

Války napoleonské poznáváme z následujících jmen: Aspern je obec v Rakousku na Moravském poli (nyní část Vídně), u níž 21.–22. 5. 1809 utrpěl Napoleon první vážný neúspěch, když arcivévoda Karel vytlačil francouzská vojska z břehu Dunaje. Jméno bojiště – *Aspern* – nesl od r. 1899 lehký křižník, během války aktivní, ale na jejím konci využitý již jen jako pomocná loď v Pule. Dále sem patří *Lipsia* (1848 italský *Independanza*), od r. 1849, po vyloučení italského živlu z rakouského námořnictva a upevnění rakouského vlastenectví v něm, s poněmčeným názvem *Leipzig*: nositelem jména byla dřevěná plachetní fregata připomínající vítězství spojenců nad Napoleonem v bitvě národů v roce 1813, jehož taktickým i strategickým strůjcem byl maršál Karel Schwarzenberg. Chronologicky pokračujme: Custozza je obec v severní Itálii v kraji Veneto, kde rakouská armáda pod vedením Radeckého porazila 23.–25. 7. 1848 sardinského krále Carla Alberta a kde v rakousko-italské válce 24. 6. 1866 zvítězil arcivévoda Albrecht nad italskou armádou krále Victora Emmanuela I. Jméno *Custozza* (v grafickém záznamu kolísající: -z- i -zz-) bylo dáno v roce 1872 bateriové pancéřové lodi, sloužící po většinu své bojové kariéry jako pomocná loď. Novější lodi toto jméno již nebylo uděleno. Novara je město v severní Itálii v kraji Piemont. Za rakousko-sardinských válek zde došlo 24. 3. 1849 k bitvě, v níž generál J. J. V. Radecký z Radče porazil armádu krále Karla Alberta, který se poté zřekl trůnu ve prospěch svého syna Viktora Emmanuela II. Jméno bojiště – *Novara* – bylo uděleno lodím několikrát, a to nejdříve, těsně po Radeckého vítězství, na přání velitelského sboru, dřevěné

se známou několika vědecko-výzkumnými a zdvořilostními návštěvami po celém světě, kdy upevňovala prestiž mocnářství. Druhou loď tohoto jména – lehký křižník – spustili na vodu těsně před 1. válkou, jíž se aktivně zúčastňovala.

Věnujme nyní pozornost námořním střetnutím. Vysvětleme toponymum Saida. V roce 1840 evropské mocnosti včetně Rakouska podporovaly Turky v boji proti egyptskému místokráli Mehmedu Alimu. Pod anglickým vedením bylo vysláno na syrské pobřeží loďstvo, za účasti arcivévody Friedricha, velícího fregatě *Guerriere*. Přístav byl vojenským výsadkem dobyt. Jméno bojového střetnutí *Saida* bylo přiřknuto lehkému křižníku, v roce 1912 spuštěnému na vodu a účastnivšímu se v 1. světové válce aktivně bojů na Jadranu. Lissa (Vis), ostrov v Jaderském moři, u něhož početně slabší a méně vyzbrojená válečná flotila rakouského admirála Wilhelma von Tegetthoffa porazila italské loďstvo pod velením italského admirála Carla T. di Persana dne 20. 7. 1866. Jméno *Lissa* nesla centrálně bateriová (kasematová) loď, spuštěná slavně na vodu tři roky po neméně slavné bitvě. Na začátku 20. století již toto jméno nebylo obnoveno. Helgoland, ostrov v Severním moři v ústí řeky Labe, tehdy pod správou Velké Británie, kde došlo pro spor o Šlesvicko-Holštýnsko v době prusko/rakousko-dánské války v roce 1864 k námořní bitvě, poslední bitvě dřevěných liniových lodí. Jméno *Helgoland* nesla již od roku 1867 loď pro spojovací a průzkumné účely, korveta. Po jejím sešrotování se jméno *Helgoland II* přeneslo na lehký křižník uvedený do služby těsně před vypuknutím války, v níž se osvědčil.

Loď, jak poznáváme, mohla tedy dostat buď jméno bojiště, nebo vítězného vojevůdce. To se také důsledně dálo. Vedle členů habsburského rodu, arcivévodů, zaujímajících většinou vysoká postavení v pozemním vojsku nebo námořnictvu (*Erzherzog Karl*, *Erzherzog Friedrich*, *Erzherzog Ferdinand Maxmilian*, *Erzherzog Albrecht*, *Kaiser Maxmilian*) a proslavivších se v úloze vojevůdců, najdeme jak jména úspěšných velitelů pozemních vojsk (*Zrinyi*, *Prinz Eugen*, *Laudon*, *Schwarzenberg*, *Radetzky*), tak námořních admirálů (*Juan de Austria*, *Dandolo*, *Frundsberg*, *Tegetthoff*, *Admiral Spaun*). Tento postup pojmenovávání je uplatňován snad u všech evropských námořních mocností. My se však v této stati věnujeme pouze jménům lodí pojmenovaným podle bojišť. A ještě další poznatek: Uvědomujeme si, že proces přejmenování lodí je jevem velmi častým. Po určité době vojenské služby je loď odzbrojena a odstrojena, mění se v hulk. Je překlasifikována v pomocnou loď a může pak plnit nejrůznější úkoly. Užívá nové jméno, protože původní prestižní je uvolněno pro nově konstruovanou loď. Tak kupř. *Prinz Eugen*, spuštěný na vodu v r. 1877, sloužil po ukončení aktivní služby u pobřežní obrany, pak se stal opravárenskou lodí *Vulkan* (v Šibeniku), aby jméno

u pobřežní obrany, pak se stal opravárenskou lodí *Vulkan* (v Šibeniku), aby jméno slavného vojevůdce mohlo být použito pro nový, právě dokončovaný mohutný dreadnought. Slavný *Kaiser* známý z boje u Visu byl přestavbou zmodernizován, stal se pak jednotkou pobřežní obrany, poté pod jménem *Bellona* sloužil jako ubytovací loď v Pole až do konce války. Někdejší pancéřník z roku 1876 – *Tegetthoff*, pojmenovaný po vítězném admirálovi u Lissy, byl překlasifikován a prestižní jméno v roce 1910 uděleno nově dokončované bitevní lodi. Snaha, aby největší hladinová loď nesla jméno nejváženější osobnosti, byla takto důsledně dodržována.

Též na našich řekách se plavily lodě se jmény bitev. Z Prahy do Štěchovic jezdíval s rekreanty parník *Stalingrad*. Za 75 let své existence měl tento parník zajímavý osud. Byl postaven pro drážďanskou lodní společnost jako *Bismarck*, potom byl přejmenován na *Herrnskretschen* (Hřensko), po první světové válce jej získala Československá republika v rámci finanční náhrady válečných škod a nasadila jej na vltavskou linku pod změněným jménem *Palacký*. Po generální opravě dostal jméno *Štěchovice*, okupanty byl přezván na *Goldenkron* (Zlatá Koruna), po osvobození se plavil pod zmíněným jménem *Stalingrad*. Dosloužil v Ústí nad Labem jako *Sněžník*. Pod jménem *Sokolovo* působil velký motorový bočnékolesový remorkér o výkonu 750 k, stavěný společně se sesterskou lodí *Dukla* v Loděnici v Praze Libni pro ČPLS a převzatý v roce 1959. První evokoval svým jménem místo bojového nasazení československé vojenské jednotky v charkovské oblasti na Ukrajině ve dnech 8.–13. 3. 1943 a úlohu nadporučíka Otakara Jaroše v něm, druhý krvavé boje této jednotky v Dukelském průsmyku v Karpatech na slovensko-polských hranicích v roce 1944.

Jméno mělo původně loď ochraňovat a zapuzovat zlo hrozbou, mělo tedy význam apotropaický. Jindy jméno projevovalo úctu panovníkovi a vyjadřovalo pocty jeho majestátu, dokazujíc jeho bohatství, moc a sílu. Poukazovalo na jeho dokonale vybavené a vycvičené armády, jak pozemního vojska, tak válečného loďstva, v poslední době i letectva. Připomínalo státní ideologii, jak se s postupujícími dějinnými epochami a střídajícími se lidskými společenstvími vyvíjela. Při studiu jmen lodí poznáváme historii státu, jenž lodě vlastnil, metody jeho řízení, stabilitu národního hospodářství, vztah k mořskému podnikání, vyspělost techniky, zručnost pracovníků ve všech oborech lidské činnosti s lodní stavbou spřízněných, s vyspělostí nautiky a navigace. Změnám ve společnosti odpovídají i změny a výkyvy v lodní nominační praxi.

Vždy je ovšem nejdůležitější, zač se bojuje. Spravedlivé války se stávají právem součástí národních tradic. Dosud žijící zasloužilí veteráni jsou zahrnováni

úctou, na padlé se s pietou vzpomíná. Jméno dané lodním křtem bezprostředně po prožité události může mít následkem okamžitě vzedmuté vlny nacionalismu negativní obsah, na příkoří, bolest a hrůzy národy nerady zapomínají. S postupující dobou a měnící se mezinárodní situací se však význam jména a jeho emocionalita mění. Citově zabarvená jména typu Verdun se pro většinu příslušníků obou někdejších bojujících stran – a zvláště pro jejich potomky – stávají symbolem nesmyslnosti válek a mementem, aby se podobná tragická událost v lidských dějinách již nikdy neopakovala.

Ludvík Kuba

Literatura

PLEINER, J. *Minilexikon k dějinám lodí a námořní dopravy*. Praha, 1994.
LAVERY, B. *Lodě*. London, New York, Munich, Melbourne, Delhi. Czech edition, 2005.
KEMP, P. *Námořní války (Encyklopedie konfliktů 20. století)*. Praha–Plzeň, 2003.
Pod císařským praporem (Historie habsburské armády 1526–1918). Praha, 2003.
GRÉGR, R. *Vládcové oceánů*. Praha 1974.
BENEŠ, C. *Rakouské válečné námořnictvo 1848–1866*. Praha, 2004.
JELÍNEK, M. *Válečné lodě rakousko-uherské 1866–1918*. Hradec Králové, 2004.
JELÍNEK, M. *Památné události Jeho Veličenstva Válečného námořnictva (upraveno z časopisu Mitteilungen aus dem Gebiete des Seewesens 1898)*. Hradec Králové, 2004.
NOVÁK, J. *Bitva o Jadran (C. a k. námořnictvo za 1. světové války)*. Brno, 1998.
KUBA, L. Loď jako chrématonomastický objekt. *Onomastický zpravodaj ČSAV*, 1991–1992, roč. 32–33, s. 66–88.

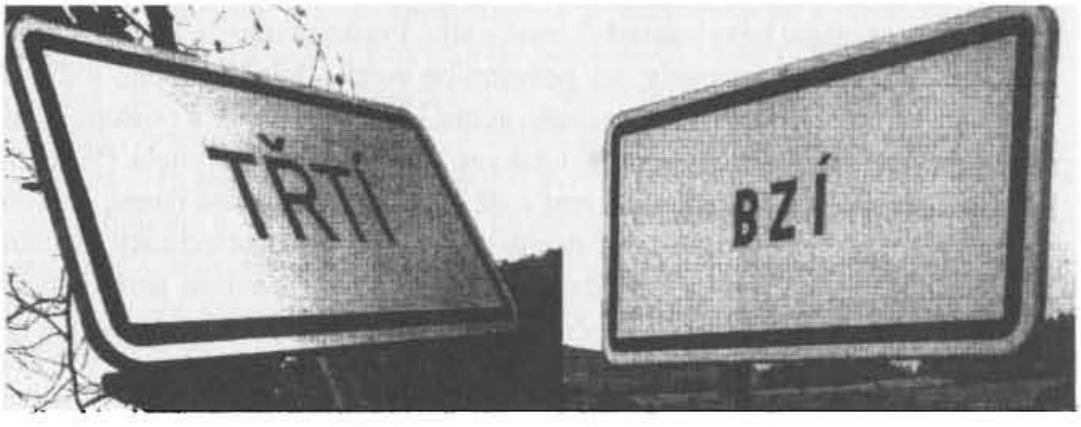

Oinonyma čili jména moravských a českých vín

Vlastní jména vín, oinonyma,[1] jsou druhem chrématonym, což jsou vlastní jména objektů, které vznikly důsledkem lidské činnosti, ale které nejsou pevně zakotveny v přírodě a jejichž pojmenování vychází z určitých (obchodních, kulturních, politických atd.) vztahů. Pestře diferencovaný systém chrématonym tvoří množina pojmenování, která je průběžně doplňována a obohacována podle toho, jak narůstá lidské poznání, rozvíjí se věda, technologie, lidská práce i samotná výroba materiálních prostředků určených k životu

V současnosti existuje v české a slovanské onomastice již několik klasifikačních studií o chrématonymech (např. ZSaTSO[2], Svoboda[3], Šmilauer[4], Šrámek[5], Majtán[6], Superanskaja[7], Podoľskaja[8]). Ty se však někdy od sebe liší natolik, až lze nabýt dojmu, že se jejich autoři chrématonymy zabývali pouze okrajově v rámci základního dělení systému vlastních jmen.

Označování vinných výrobků podléhá různým principům třídění, které jsou ovlivňovány mnoha faktory. Těmi prvními při setkávání s vínem je jistě působení smyslových vjemů, kdy zrakem rozpoznáváme barvu (vína bílá, červená, růžová), čichem vůni, pach či neutrálnost, chutí pak sladkost, případně fádnost nebo kyselost. Jako konzumenty nás ale také zajímá i stáří vína (mladé, zralé, archivní), způsob výroby atd. Tento pohled je však vlastně laicky individuální, protože s postupným nabýváním znalostí a zkušeností se nutně mění, tudíž se s ním mění i dosavadní individuální klasifikace. Proto vedle takového dělení podléhají všechny produkty z vinné révy striktně vymezené kategorizaci, názvosloví a pravidlům, která stanovují konkrétní vinařské zákony a vyhlášky v rámci ČR i Evropské unie.

Ústředním seznamem všech odrůd rostlin (a tedy i vinné révy), které jsou v České republice registrovány, je tzv. Státní odrůdová kniha, jejíž existenci upravuje Zákon o odrůdách, osivu a sadbě pěstovaných rostlin. Registrace nových odrůd a evidence vinic a viničních tratí spadá do kompetence Ústředního kontrolního zkušebního ústavu zemědělského. Se vstupem České republiky do Evropské unie začal místo dřívějšího zákona č. 115/1995 Sb. platit nový zákon o vinohradnictví a vinařství č. 321/2004 Sb., který stanovil současný seznam vinařských podoblastí, vinařských obcí a viničních tratí, včetně jejich územního vymezení.

Česká republika se při rozdělování vín dříve přikláněla k systému, který upřednostňoval odrůdu a vyzrálost hroznů stanovenou měřením obsahu cukru v hroznové šťávě po dobu sklizně. Oproti tomu je dnes brán zřetel především na

původ hroznů, ze kterých bylo víno vyrobeno. Podle tohoto principu jsou jednotlivé druhy moravských a českých vín rozdělovány takto:

1. Tichá vína
1.1 Stolní víno
1.2 Zemské víno
1.3 Jakostní víno
1.3.1 Jakostní víno odrůdové
1.3.2 Jakostní víno známkové
1.3.2.1 Jakostní víno známkové podnikové
1.3.2.2 Jakostní víno známkové s tradicí
1.4 Jakostní víno s přívlastkem
1.4.1 Kabinetní víno
1.4.2 Pozdní sběr
1.4.3 Výběr z hroznů
1.4.4 Výběr z bobulí
1.4.5 Výběr z cibéb
1.4.6 Ledové víno
1.4.7 Slámové víno
2. Šumivá vína
3. Perlivá vína
4. Likérová vína
5. Vína originální certifikace
6. Vinný nápoj, aromatizované víno, aromatizovaný vinný nápoj a aromatizovaný koktejl
7. Odalkoholizované víno a nízkoalkoholické víno

Předmětem našeho onomastického zájmu jsou v tomto příspěvku pouze oinonyma odrůdových a známkových vín.

Na tvorbě oinonym se podílejí lexikální jednotky různého typu, výsledná oinonyma mohou pak mít jednoslovný či víceslovný (až čtyřslovný) rozměr

oinonyma	**počet**	**%**
jednoslovná	65	44,8
dvouslovná	73	50,4
víceslovná	7	4,8
celkem	*145*	*100,0*

Nejnižší frekvenci mají pojmenování víceslovná (tříslovná a čtyřslovná), jejichž výskyt je vzhledem k jednoslovným a dvouslovným oinonymům zanedbatelný (*Veltlínské červené rané, Bzenecký zlatý hrozen, Vinum ad vitam, Markýz de Bois Doré, Markýza de Bois Doré*). Nejfrekventovanější jsou naopak pojmenování dvouslovná, která jednoznačně dominují u vín známkových v poměru 4:1 oproti vínům odrůdovým, a oinonyma jednoslovná, která jsou nejefektivnější z komunikačního i gramatického hlediska. Dvouslovná pojmenování jsou tvořena pěti různými slovnědruhovými kombinacemi (substantivum + substantivum *Zámek Mělník, Perla Moravy*, substantivum + adjektivum *Ryzlink vlašský, Ryzlink rýnský*, substantivum + numerale *Karel IV.*, adjektivum + substantivum *Blatnický roháč, Bzenecká lipka*, adjektivum + adjektivum *Pavlovické ohnivé, Roudnické zámecké*), jednoslovná pojmenování jsou tvořena substantivy nebo adjektivy (ta však vznikla osamocením původního determinantu po odstranění rodového označení „víno": *Svatovavřinecké, Zámecké, Hradní* apod.), a to tak, že onomaziologickou bází jsou buď propria, nebo proprializovaná apelativa.

Základem nominace jsou velmi často jiné propriální druhy, jako jsou antroponyma (*André, Ariana Aurelius, Lena, Eliška, Ludmila, Svatovavřinecké*) nebo toponyma (*Vrboska, Moravia, Děvín, Pálava, Mělničina, Dolské, Karlštejnské Starohradské, Neuburské*). Nejfrekventovanější kombinací mezi dvouslovnými oinonymy je syntagmatické spojení adjektivum + substantivum, což dobře ilustruje, že rozvíjení substantiva kongruentním atributem je pro český jazyk typické. U oinonym se jedná zejména o rozvíjení toponymickým přívlastkem, jenž informuje o vinařské oblasti či obci, z níž víno pochází. V pozici rozvíjeného substantiva stojí často proprium, které označuje druh vína (odrůdu, směs odrůd), způsob výroby vína, popř. apelativum související s vinařstvím (hrozen, sklepmistr). Specifickým jazykovým jevem se oproti tomu ukázalo být inverzní pojmenování (subst. + adj.), které na základě binomické rostlinné nomenklatury upřednostňuje jméno rodové před jménem druhovým a potvrzuje tak, že takto vzniklé názvy vín jsou zároveň i botanickými názvy odrůd vinné révy jako rostliny.

Shodný počet pojmenování jsme zaznamenali u kombinací substantivum + substantivum a adjektivum + adjektivum, z nichž první se brání již zmíněnému rozvíjení substantiva kongruentním atributem a staví pouze stejné slovnědruhové členy vedle sebe (postpoziční neshodný přívlastek), což je způsobeno i omezenou flexí některých cizojazyčných lexikálních prvků v těchto oinonymech. Druhá zmiňovaná kombinace (adj. + adj.) váže oba dva své členy v duchu postupně rozvíjejícího atributu k středněrodovému substantivu „víno", což je patrné z mluvnických koncovek, ale substantivum „víno" následně eliminuje.

Jiné rozlišení oinonym lze provést i podle toho, zda onomaziologickou bází je proprializované apelativum nebo proprium. V druhém případě může jít o antroponyma, toponyma nebo chrématonyma. Mezi antroponymy jsou to nejčastěji standardizovaná rodná jména (*Sv. Anna, Ariana, Aurelius, Eliška, Karel IV. Lena, Ludmila, Svatý Urban/Zlatý Urban, Sklepmistr Václav, Victoria*), ojediněle se objevuje i hypokoristikon (*Manon*) a deantroponymické adjektivu (*Svatovavřinecké*). Z příjmení jsou tvořena oinonyma: *André, Dornfelder, Kerner, Müller* Thurgau (stejně tak *Čejkovický Müller, Mělnický Müller*), *Šaler, Markýz de Bois Doré, Markýza de Bois Doré*. Příjmení lze odhalit i v deantroponymických adjektivech *Rulandské* (Ruland), *Dačického pohár* (Dačický) či v kombinaci se jmény rodnými: *Dan Ermite, Denis D´Or*. Zvláštní skupinu pak představují oinonyma *Zweigeltrebe* (základem je příjmení Zweigelt) a nepravé antroponymum *Čachtická paní*.

Velmi pestrá skupina oinonym má jako základ pojmenování toponymum, a to buď choronymum (*Auxerrois, Thurgau, Perla Moravy, Cabernet Moravia*), oronymum (*Děvín, Radobýl, Pálava*), oikonyma *Vrboska, Zámek Mělník*, deriváty *Mělničina, Labín*. Největší skupinu oinonym, jež jsou tvořena z toponymických základů, představují propria, v nichž se představují detoponymická adjektiva, jež plní důležitou informační funkci, neboť upozorňují na vinařský region, město či obec, odkud dané víno pochází či kde bylo vyrobeno: *Blatnický roháč* (Blatnice pod Svatým Antonínkem), *Buchlovické zámecké* (Buchlovice), *Bzenecká lipka, Bzenecký zlatý hrozen* (Bzenec), *Čejkovický Müller* (Čejkovice), *Dolské* (Máslovice-Dol), *Karlštejnské* (Karlštejn), *Mělnický barrique, Mělnický Müller* (Mělník), *Mikulovská romance* (Mikulov), *Neuburské* (Neuburg an der Donau), *Roudnické zámecké, Roudnický Sylván* (Roudnice nad Labem), *Strážnický frašták* (Strážnice), *Valtický Sylván* (Valtice), *Znojemský Muškatel* (Znojmo), *Žernosecký mopr* (Velké Žernoseky); dále jsou to i pojmenování složená z části oikonymické a anoikonymické, přičemž anoikonymická část názvu upozorňuje na konkrétní lokalitu, odkud víno pochází, zatímco oikonymická část informuje, kam tato lokalita spadá, v kterém regionu bylo víno vyrobeno. Takto vznikla oinonyma *Blatnické starohorské* a *Strážnický Žerotín*. Oikonymický charakter mají rovněž adjektivní oinonyma *Pálavské, Starohradské* a z choronym Čechy, Morava utvořená adjektiva v oinonymech *Český sklepmistr, Moravský hrozen, Moravský sklepmistr, Muškát moravský*. Ojediněle dala vznik některým oinonymům i stejnojmenná chrématonyma jako např. chrononymum *Baroko* nebo ideonyma *Flamenco* a *Tango*.

Východisková motivační báze oinonym moravských a českých vín je spjata
a) s prostředím, jež souvisí s výrobou i konzumací vína,
b) s odrůdami vinné révy,

c) s charakterem vína, jeho vůní a chutí,
d) s jedinečností vína a postavením na trhu,
e) se zdůrazněním příznivých účinků vína na zdraví,
f) s městským, měšťanským, církevním a vojenským prostředím minulých dob,
g) se jmény světců,
h) se jmény historických, kulturních a literárních postav,
i) se jmény mytologických postav,
j) s veselým prostředím vináren s hudbou, tancem a zpěvem,
k) se jmény milovníků vína, šlechticů a propagátorů,
l) se šlechtickými tituly,
m) s latinskými okřídlenými výroky,
n) se jmény vinařských oblastí, regionů, měst a obcí, příp. vinic a vinohradů,
o) s konotacemi klidu, pohody a romantiky.

Analýzou vlastních jmen moravských a českých vín jsme dospěli k závěru, že tvorba oinonym je de facto svébytnou sociolingvistickou záležitostí, procesem, který byť to není na první pohled patrné, podléhá určitým zákonitostem a jazykovým pravidlům (nepsaným), které si často vinaři při pojmenovávání svých výrobků ani neuvědomují.

Právě nad pojmenováními známkových vín bychom chtěli vinařům doporučit, aby při tvorbě oinonym více využívali pomístních názvů ze svého regionu, aby na něj i na svou práci byli hrdí a aby si jejich vína získala přízeň konzumentů nejen souladem chuti a vůně, ale i kouzlem svého pojmenování.

Jan Kornelly

Poznámky

[1] Oinos, řec. = víno.
[2] SVOBODA, J.; ŠMILAUER, V.; OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L.; OLIVA, K.; WITKOWSKI, T. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. *ZMK ČSAV*, 1975, roč. 14.
[3] SVOBODA, J. K slovanské onomastické terminologii. *ZMK ČSAV*, 1960, roč. 1, s. 273–284.
[4] ŠMILAUER, V. Třídění vlastních jmen (teze). In Blicha, M., Majtán, M. (eds.) *Sborník materiálů z 5. zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku a 5. slovenská onomastická konference (Prešov 3. - 7. 5. 1972)*. Bratislava, 1976, s. 109–111.
[5] ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
[6] MAJTÁN, M. Klasifikácia chrématonymie. In Kuba, L., Šrámek, R (eds.) *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe*. Ústí nad Labem 21. - 22. 6. 1989. Sborník z celostátního semináře „Onomastika a škola". Brno, 1989, s. 7–13.
[7] SUPERANSKAJA, A. V. *Obščaja teoria imeni sobstvennogo*. Moskva, 1973.
[8] PODOĽSKAJA, N. V. *Slovar´ russkoj onomasticeskoj terminologii*. Moskva, 1978.

K některým typům názvů brněnských restaurací

Vladimír Šmilauer dělí vlastní jména do tří základních skupin: 1. **antroponyma**, 2. **toponyma** a 3. **chrématonyma**.[1] Jména restaurací bývají v onomastické literatuře řazena buď do toponym, nebo do chrématonym. Obě pojetí mají své logické zdůvodnění a nelze rozhodnout, které z nich je správnější.

Nejprve se zaměříme na řazení názvů restauračních do třídy **toponym**. Toponyma jsou vlastní jména zeměpisná, tedy vlastní jména objektů, které leží v krajině a jsou kartograficky fixovatelné na mapách (řidčeji se k nim řadí také kosmonyma). Toponyma se dělí na choronyma, oikonyma, anoikonyma. Oikonyma (vlastní názvy místní / vlastní názvy sídlištní) jsou názvy objektů obydlených, a to pustých i zaniklých (měst, vsí, jejich částí, samot, skupin domů, jednotlivých objektů sídlištního charakteru, např. *Praha*, *Dolní Kounice*, náměstí *Míru*, lékárna *U Jednorožce*). Anoikonyma (pomístní jména / jména vlastní nesídlištní) jsou názvy objektů neobydlených, např. *Svratka*, *Černý díl*. Podle druhu objektu se rozlišují hydronyma, oronyma, agronyma a hodonyma. Vzhledem k tomu, že restaurace jsou domy, popř. jejich skupiny, avšak objekty neobydlené, představují jejich jména v rámci toponym specifickou třídu místních vlastních názvů, pro kterou je typický průnik oikonymického a anoikonymického systému. Pro tento typ toponym je velmi vhodné užívat novějšího termínu urbanonyma.[2] Ten je v onomastice vykládán různě.[3] Nejčastěji jsou urbanonyma charakterizována jako specifická třída toponym, jež zahrnuje sídelní i nesídelní objekty ležící na uvnitř města. Ke čtvrtím, náměstím, ulicím a prostranstvím se přičleňují také významné budovy obydlené i neobydlené, významné místnosti, stanice, zastávky apod. Názvy restaurací mají blízko k nesídelním zařízením, jakými jsou lékárny, obchody, kavárny, kina, koncertní a výstavní síně, kluziště, významné domy, muzea atd. Zařazení tohoto druhu proprií do toponym respektuje také pojetí *Slovníku pomístních jmen v Čechách I (A)* (2005) a pojetí *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (druhý slovník vzniká v brněnském Ústavu pro jazyk český AV ČR). Mezi propriální materiál, který tvoří názvy neobydlených objektů, zejména terénních útvarů, pozemků, vod, komunikací a různých orientačních bodů (k nim se tradičně přiřazují názvy samot, osad a místních částí, i když patří k obydleným objektům, ale mnohé z nich převzaly pro své označení původní pomístní jméno), jsou vřazeny i názvy restaurací.

V novější onomastické literatuře se setkáváme s jiným pojetím, jež má také své opodstatnění. Názvy restaurací jsou vřazovány do **chrématonym.** Ta jsou charakterizována jako vlastní jména lidských výtvorů, které jsou pevně zakotveny

nikoli v přírodě, ale ve společenských, ekonomických, kulturních aj. vztazích (např. sýr *Apetito*, kniha *Babička*, *Svit*, *Národní divadlo*, *Parlament ČR*, *Vánoce*). Dělení chrématonym nastínil M. Majtán. Názvy restaurací zařazuje do hospodářských institucionym společně s průmyslovými, zemědělskými podniky, závody a obchodními zařízeními.[4] Slovenská badatelka M. Imrichová v knize *Logonymá v systéme slovenčiny* (2004, s. 10) včleňuje jména restaurací ještě do užší skupiny – do názvů firem, tzv. logonym.[5] Ta jsou také součástí chrématonym, avšak autorka jim přisuzuje specifickou vlastnost, a to spjatost s výrobní a kulturní činností. Dále zdůrazňuje, že se svou povahou nejvíce přibližují apelativům. V systému proprií mají zvláštní postavení – zprostředkovávají informaci mezi autorem (často majitelem) firmy a příjemcem. Velkou měrou rovněž využívají významu motivujícího slova (viz dále).

Náš příspěvek přináší rozbor některých typů názvů restaurací v Brně.[6] Při rozboru doložených názvů se zaměříme jen na typy nejčastější. Získali jsme zhruba 250 pojmenování (zařadili jsme i ta jména, která mají v názvu vedle slova *restaurace* i jeho ekvivalent *restaurant* – tato apelativa označující předmět činnosti však při uvádění dokladů vynecháváme). Zhruba polovina získaných jmen restaurací je jednoslovných, ostatní jsou víceslovná (za dvojslovná se samozřejmě považují i předložková jména).

Velkou skupinu tvoří dvojslovná a víceslovná jména, která jsou vyjádřena spojením předložky a apelativa, popř. propria. Nejčastěji fungují předložky *u* a *na*. Část těchto názvů restauračních zařízení obsahuje i pomístní jména, např. *Na hřišti*[7] (na území města jsou celkem tři restaurace tohoto stejného jména), *Na trati*, *Na radnici*, *Na střelnici*, *Na zámku Belcredi*, *U kašny*, *U schodů*, *Pod věží*, *Za kapličkou*, *Pod Špilberkem*. Místní motivace je i v názvech, v nichž je provozovna označena podle domovních znamení, znaku ve štítu, např. *U zelené žáby*, *U zelené kočky*, *U tančícího hrocha*, *U hodného psa*, *U měděné pánve*. Některé názvy restaurací jsou motivovány jinak, vyjadřují různé okolnosti: *U čápa* – pojmenování podle blízké polohy porodnice („děti nosí čáp"), *U štiky* – název podle štiky, kterou má ve znaku stavební firma, která postavila dům, v němž se příslušná restaurace nalézá, *U žraloka* – restaurace je zaměřena na rybí speciality.

Nezřídka je restaurace pojmenována podle jména ulice, na níž se nachází. Rozhodující je lokalizující funkce, které se dosáhne spojením předložky s názvem ulice, např. *Na Anenské*, *Na Jaselské*, *Na Jílkově*. Oficiálně se užívají bohužel i nesprávně tvořené názvy, a to *Na Jiráskové*, *Na Ríšové*. Přídavná jména přivlastňovací se zde chybně skloňují podle složené deklinace. Nespisovné, a to

slangové podoby názvu ulice *Pekařská*, totiž *Pekanda* je užito v předložkovém spojení *Na Pekandě*.

Často jsou restaurace označovány jmény vlastníka, vlastníků. Vystupuje tu rodné jméno, např. *U Karla*, *U Boba*, *U Vojty*, častěji však příjmení, např. *U Dupala*, *U Hejmalů*, *U Kyršů*, *U Šťávů*, *U Baláků – Zagreb*, *U Baumannů*, *U Dvořáků* (na území Brna dvě zařízení shodného jména). Objevují se i názvy, v nichž je užito apelativ označujících zaměstnání, funkce nebo příbuzenské vztahy: *U kastelána*, *U mušketýra*, *U labužníka*, *U tety*. Tento typ u restauračních názvů je velmi frekventovaný. Potvrzuje to i studie M. Čechové pojednávající o změnách v českých firemních názvech (1994, s. 171).

Další větší skupinu představují názvy většinou víceslovné – nejčastěji je v nich apelativum *restaurace* upřesněno přívlastkem naznačujícím kuchyni, na niž se dané zařízení zaměřuje, popř. dalším slovem (apelativem nebo propriem) typickým pro danou zemi, např. *Francouzská restaurace*, *Indická restaurace Taj*, *Čínská restaurace Shanghai*, *Čínská restaurace Asia*, *Faraon – egyptská restaurace*, *Restaurace indonéská – Kanibal*. K nim se řadí i název *Hacienda Mexicana*, restaurace s mexickou kuchyní. Sémanticky stejný druh motivace mají též názvy jednoslovné, např. *Havana* (kubánská restaurace se zaměřením na karibskou kuchyni), *Puszta* (maďarská kuchyně), *Italia* (italská kuchyně), *Skanzeen* (slovenská a valašská kuchyně; tento název by měl správně znít *Skanzen*, není žádný důvod k psaní dvou *e*), *Koliba* (slovenská kuchyně). Zde se objevuje další tendence při tvoření názvů restaurací, a to užití cizího výraziva. Tento typ pojmenování je typický také pro firemní názvy. M. Čechová uvádí, že jich bývá často užito při tvoření pojmenování cestovních kanceláří (1996, s. 129–131).

Pro restaurační zařízení s českou (staročeskou) kuchyní volí jejich majitelé názvy ryze české, např. *Chaloupka*, *Švejk*; využito je i dvouslovných názvů, např. *Moravská chalupa*, *Staročeská restaurace*, *Starobrněnský šenk*. Ze spojení *Rybářská bašta* lze usoudit specializaci na rybí jídla. Název *Hubert* označuje restauraci se zvěřinovými specialitami (pojmenováno podle sv. Huberta, patrona myslivosti).

Další restaurační názvy vypovídají o typu interiéru, např. *Stronghold* (stylová rytířská restaurace pojmenovaná podle dávné kamenné tvrze), restaurací ve středověkém stylu jsou i *Dávné časy*, už uvedená restaurace *Švejk* nabízí staročeská jídla v kulisách Rakouska-Uherska, *Pohádková hospůdka* vítá své hosty pohádkovými motivy na stěnách budovy i interiéru. Jinou motivaci má pojmenování *Bigbít* – toto restaurační zařízení navíc pořádá rockové koncerty.

Motivace dalších názvů jsou ojedinělé, např. *Čtrnáctka* (dům, v němž zařízení sídlí, má toto číslo). Málo časté jsou i názvy typu *Nekuřácká restaurace U sudu* (vedle specifikace druhu restaurace je v názvu i místní určení). Je celá řada pojmenování restaurací, u nichž motivaci názvu jen tušíme. Dobrat se jí by patrně vyžadovalo promluvit přímo s majiteli podniků. Namátkové dotazy ukázaly, že v některých případech se nedobereme informací ani u nich.

Na závěr se nelze nezmínit o článku P. Mittera nazvaného Možnost aplikace vztahových modelů u názvů restaurací (2003, s. 48–52). V úvodu tohoto článku se píše: „Na počátku propriálně pojmenovacího aktu stojí – spolu s komunikační potřebou nějaký objekt vlastním jménem individualizovat – vztahový model. Tento model vyjadřuje základní vztah pojmenovatele (nebo uživatele) k propriálně pojmenovanému objektu. Vztah pojmenovatele k pojmenovanému objektu je vymezen obsahově sémantickými kategoriemi, které mají platnost onomastických univerzálií. Lze je postihnout zájmeny: „kde"; „kdo, co"; „jaký, -á, -é, jací"; „čí"." Tvůrcem modelové teorie v onomastice je R. Šrámek (1999, s. 36–50). Mitter ve svém článku kladně odpovídá na otázku, zda lze aplikovat vztahové modely i na oblast chrématonymie (na oblast anoikonymie vztahové modely v roce 1992 úspěšně aplikovala J. Pleskalová, a vznikla tak první strukturně-modelově pojatá práce ve slovanské toponomastice a první komplexní popis struktury české anoikonymie). P. Mitter podrobil modelové analýze názvy restaurací v okrese Ústí nad Labem. Při rozboru názvů restaurací v Brně docházíme k téměř shodným závěrům.

Vztahový model „kde" je nejčastějším způsobem místního vyjádření také v případě jmen brněnských restaurací. Sem patří typ vzniklý spojením předložky a apelativa s místním významem (např. *Na hřišti*), popř. předložky a jména ulice (např. *Na Anenské*). Rovněž pojmenování restauračních zařízení podle domovních znamení vyjadřují lokalizaci (např. *U hodného psa*). Názvy typu *U Hejmalů* (spojení předložky *u* s příjmením majitele) patří také k tomuto modelu; upřesňují, kde se pojmenovávaný objekt vyskytuje. Totéž platí o jménech, v nichž se předložka pojí s apelativem označujícím zaměstnání, popř. jiné funkce (*U Kastelána*).

Další model „kdo, co" představují např. názvy *Chaloupka, Švejk, Čtrnáctka.*

Jména jako *Italia, Koliba, Indická restaurace Taj, Staročeská* restaurace naznačují zaměření těchto zařízení na určitou kuchyni. Odpovídají na otázku Jaké je to restaurační zařízení? Na tuto otázku odpovídají též názvy restaurací informující o druhu interiéru (např. *Stronghold, Pohádková hospůdka*).[8]

Poslední model „čí" jsme v našem materiále zaznamenali pouze v názvu *Restaurace – Vladimír Hulák*, tedy zařízení patřící majiteli jménem *Vladimír Hulák.*

Tento typ je zřejmě ojedinělý, také Mitter ho ve svém propriálním materiále zachytil pouze čtyřikrát, a to stejně jako my jen mimo zkoumanou oblast. M. Čechová (1994, s. 170–171) k tomuto typu, který často se objevuje i v názvech firemních, dodává, že „takovéto názvy necharakterizují zřetelně činnost provozovny, vyžadují doplňující informace". V doloženém názvu musí být vedle jména i označení předmětu činnosti, tedy *Restaurace – Vladimír Hulák*.[9]

Zuzana Hlubinková

Literatura

ČECHOVÁ, M. Současné změny ve firemních názvech. *NŘ*, 1994, roč. 77, s. 169–178.
ČECHOVÁ, M. Charakter pojmenování cestovních kanceláří. *NŘ*, 1996, roč. 79, s. 129–134.
Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2005, s. 173–174 , 204, 491, 506.
IMRICHOVÁ, M. *Logonymá v systéme slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2002.
KRŠKO, J.; IMRICHOVÁ, M.; ODALOŠ, P. *Sociálny kontext onymie*. Banská Bystrica: Univerzita M. Bela, 2006.
MAJTÁN, M. Klasifikácia chrématonymie. In *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe*. Red. R. Šrámek a L. Kuba. Brno, 1989, s. 7–13.
MATÚŠOVÁ, J. a kol. *Slovník pomístních jmen v Čechách I (A)*. Praha: Academia, 2005, s. 7.
MITTER, P. Možnost aplikace vztahových modelů u názvů restaurací. *Acta onomastica*, 2003, roč. XLIV, s. 48–52.
PLESKALOVÁ, J. *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany: H & H, 1992.
SVOBODOVÁ, I. O psaní velkých písmen (Na pozadí poradenské počítačové databáze). *NŘ*, 2000, roč. 83, s. 17–29.
ŠRÁMEK, R. Urbanonymie a urbonymie (Úvaha nad dvěma sborníky z urbanonymie). *Onomastický zpravodaj ČSAV*, 1990, roč. XXXI, s. 65–77.
ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, s. 36–50, 161–165.
ŠMILAUER, V. Třídění pomístních jmen. *Zpravodaj místopisné komise*, 1960, roč. 1, s. 149–180.
Zlaté stránky. Brno 2004–2005, s. 191–193.

Poznámky

[1] Srov. V. Šmilauer, 1960, s. 149–180. Jsme si vědomi toho, že v onomastice existuje i novější dělení proprií. Podle něho se vlastní jména člení na bionyma (sem patří antroponyma, nepravá antroponyma a zoonyma, nepravá zoonyma, fytonyma) a abionyma (sem se řadí toponyma a kosmonyma) a chrématonyma (sem patří jména společenských jevů, jména společenských institucí a jména výsledků společenské činnosti), avšak i toto dělení vychází z původního třídění Šmilauerova (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 173–174, 204).
[2] Jiná jsou urbonyma – názvy měst (subsystém oikonymie).
[3] V roce 1984 se v Polsku v Bydhošti konala konference na téma „městské onymie" a v roce 1986 na Slovensku stejně zaměřený seminář. Z obou akcí vzešly sborníky: Nazewnictwo miejskie. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe. Wydział nauk humanistycznych. Seria B, Nr. 18. Państwowe Wydawnictwo. Warszawa-Poznań 1986, 196 s., Urbanonymia. Zborník prednášok z 2. celoštátneho seminára Modra-Piesky, 8.–10. októbra 1986. Onomastika a škola, zv. 2, Univerzita Komenského Bratislava 1988, 184 s. Konference jasně ukázala, že se jedná o problematiku velmi aktuální.
[4] Srov. M. Majtán, Klasifikácia chrématonymie, 1989, s. 11.
[5] Srov. též nejnovější publikaci kol. slovenských autorů Sociálny kontext onymie. M. Imrichová píše o logonymech na s. 31–71. Názvy restaurací řadí do chrématonym i další autoři: srov. články P. Mittera (Možnost

aplikace vztahových modelů u názvů restaurací, s. 48) a M. Čechové (Současné změny ve firemních názvech, s. 169).

[6] Zpracovali jsme názvy restaurací v Brně uvedené ve Zlatých stránkách (Brno 2004–2005). Názvy restaurací doznaly po roce 1989 četných změn, kdy postupně došlo k privatizaci. Řada jmen společně s těmito zařízeními zanikla nebo se přejmenovala. To je osud např. kavárny *Nitra* a *Akademické kavárny*; kavárna *Bellevue* se nyní jmenuje *Potrefená husa*. Tak bychom mohli pokračovat, ale to není cílem našeho článku. O hostincích, kavárnách, hotelech a hospodách v Brně zhruba od poloviny 19. století do poloviny století dvacátého pojednává publikace K. Altmana Krčemné Brno (Brno, 1993).

[7] Srov. též I. Svobodová, 2000, s. 19: Autorka píše, že nová Pravidla českého pravopisu (školní vydání) zavádějí od r. 1993 u jména po předložce jednotný způsob psaní, a to ve prospěch velkého písmena – toto pravidlo platí vedle názvů ulic, náměstí atd. i u názvů domů, kaváren a restaurací (např. restaurace *Na Růžku*). V našem článku využíváme možnosti, kterou dávají tzv. akademická Pravidla českého pravopisu (2001, s. 42). V příslušných názvech se liší, zda za předložkou následuje vlastní jméno, či apelativum. Podle toho se pak po předložce píše malé, nebo velké písmeno.

[8] Srov. P. Mitter, 2003, s. 50: autor navíc tvrdí, že u názvů typu VIETNAMSKÝ RESTAURANT HANOI lze vedle otázky Jaká je to restaurace? aplikovat i otázku Co je to za restauraci? Navrhuje v tomto případě spojit oba modely v jeden komplexní.

[9] Názvy restaurací, v nichž se uplatňuje míšení modelů (např. typ „kde" + „čí" – RESTAURACE U LÍPY – ŽÁČEK VLASTIMIL), ponechává Mitter zatím stranou, bude se jim věnovat v samostatné studii.

Redakční poznámka

Příspěvek Z. Hlubinkové o jménech restaurací jsme ve shodě s novějším pojetím těchto názvů v dnešní onomastice zařadili do sekce článků o chrématonymech. Jsme si ale vědomi nejednoznačnosti zařazení tohoto typu k základním skupinám vlastních jmen (viz zde 1. odstavec).

David Danaher v Praze

Letní semestr 2006 přinesl na pražské FF UK studentům bohemistiky se zájmem o lingvistiku nebývalé oživení. V rámci svého stipendijního pobytu zde dva výběrové semináře vedl dr. David Danaher, jinak působící na katedře slovanských jazyků wisconsinské univerzity. Semináře se týkaly dvou základních směrů kognitivní lingvistiky – konceptuální metafory a kognitivní gramatiky.

V prvním kursu se studenti seznamovali s teoriemi a poznatky, které vycházejí ze základní práce tohoto směru – knihy *Metafory, kterými žijeme* George Lakoffa a Marka Johnsona. Jak známo, metafora v tomto pojetí není chápána „klasicky" jakožto pouhý prostředek básnického vyjadřování, ale naopak jako základní složka lidského myšlení, jako určité schéma, kterým si konceptualizujeme okolní svět. Dílčími tématy semináře tak byla představová schémata, „force dynamics" v sémantické struktuře, vztah metafory a postojů, vztah metafor a emocí atp. Studenti se formou prezentací seznamovali s dílčími, u nás prakticky neznámými pracemi kognitivních lingvistů, z nichž – kromě G. Lakoffa a M. Johnsona – jmenujme alespoň A. Cienkiho, E. Sweetserovou, Z. Kövecsese a L. Talmyho. Představena byla i práce A. Wierzbické, zastánkyně odlišného pohledu na danou problematiku.

Druhý kurs byl rozdělen do dvou na sebe navazujících bloků – „teoretického" a „praktického". Studentky (v kursu nebyl jediný regulérně docházející student) se nejdříve obeznámily s částí pojmového aparátu kognitivní gramatiky, své čerstvě nabyté teoretické znalosti pak bezprostředně aplikovaly na různojazyčný materiál a sledovaly jejich uplatnění a „způsob bytí" v něm. Program obsahoval položky k tématům jako „profile" a „base", „trajector" a „landmark", kategorizace a význam, radiální významová síť, definování některých slovních druhů, sémantika předpon či vid z kognitivního hlediska. Ke specifikům tohoto semináře jistě patřilo i to, že se na vymezování zatím nepřeložených cizích termínů a jejich převádění do češtiny podílelo i samo studentské osazenstvo (nezřídka vyučující dr. Danaher podněcoval k diskusi svými otázkami po „construal", tedy interpretaci daného jevu, jeho výkladu,

chápání, způsobu rozumění). Prostor druhého bloku patřil hlavně prezentacím prací věnovaných převážně sémantice pádů v češtině (a též ruštině). Nepostradatelnou součástí každé lekce byly instruktivní, strukturované, velmi podrobně vypracované handouty s (nejen) česko-anglickými či anglicko-českými poznámkami, příklady a seznamem téměř výhradně cizojazyčné literatury k aktuálně probírané látce. Frekventantky kursu, zdaleka ne jen z bohemistiky, tak měly možnost seznámit se s pojednáními významných „kognitivních osobností", jakými jsou např. L. Jandová, R. Langacker, A. Cienki, T. Nesset, G. Lakoff aj.

Oba tyto semináře byly svým obsahem i provedením na velmi vysoké úrovni a lze jen doufat, že podobných příležitostí seznamovat se se současným děním na poli světové lingvistiky bude v budoucnosti ještě více.

Rozhovor s dr. Davidem Danaherem

Jaký je v USA zájem o slovanské jazyky? Jejich osvojování pro americké studenty zajisté není záležitostí jednoduchou, nýbrž pracnou a časově dosti náročnou... Co na nich zaujalo vás?

Zájem o slovanské jazyky u nás není obrovský. Studenti obvykle mají nějaký „cizí" jazyk za povinný a většinou si vybírají španělštinu nebo francouzštinu. Co se týká slovanských jazyků, je u nás na prvním místě ruština a na druhém asi polština. Američtí studenti mají možnost studovat češtinu jen na určitých univerzitách, například University of Texas-Austin, University of California-Berkeley, University of Michigan-Ann Arbor, University of North Carolina-Chapel Hill, Harvard, Brown, University of Nebraska. Ve Wisconsinu máme poměrný velký zájem o češtinu aspoň během prvního ročníku: obvykle máme 20–25 studentů, kteří se učí česky jako začátečníci, ale během druhého ročníku jich máme značně méně (10–15). Čeština se u nás v USA obvykle nedá studovat jako hlavní obor, jen spíš jako vedlejší předmět pro zajímavost.

Já jsem se dostal k češtině přes ruštinu. V gymnáziu a potom také na univerzitě jsem se věnoval francouzštině a ruštině (měl jsem na univerzitě dva hlavní obory, což je víceméně normální v americkém kontextu). Učil jsem se i trochu polsky,

a dokonce jsem strávil semestr v Polsku v roce 1987. Češtinu jsem začal studovat až potom jako postgraduální student na Brownově univerzitě v nejmenším americkém státě Rhode Island. Učil jsem se v Brně v létě roku 1990 a v Praze v létě roku 1991. Zamiloval jsem se do češtiny už tehdy, ale působil jsem hlavně jako ruštinář až do roku 1998, kdy jsem se přestěhoval do Wisconsinu a měl jsem poprvé možnost formálně vyučovat i češtinu.

Kdo na vybraných amerických univerzitách češtinu učí, resp. jaký je poměr českých a amerických lektorů aneb jakou mají američtí studenti šanci setkat se s rodilým mluvčím?

To ovšem bývá různé. Na některých našich univerzitách vyučují češtinu hlavně rodilí mluvčí, ale záleží to úplně na univerzitě. Ale myslím, že i na těch univerzitách, kde učí češtinu nerodilí mluvčí, studenti češtiny mají šanci setkat se s rodilými mluvčími, alespoň v neformálních kontextech. Třeba u nás ve Wisconsinu: i když já jsem jediný učitel češtiny, snažím se, aby studenti měli možnost setkat se co nejčastěji s Čechy, které bydlí v našem městě. Jednou týdně během školního roku a někdy i o prázdninách máme český konverzační stůl v studentské hospodě na univerzitním kampusu. Tohoto stolu se účastní nejen studenti, ale často i Češi, když na to mají čas. Musím ale říct, že kontakt s rodilými mluvčími je bohužel značně omezený tím, že v Madisonu je jich opravdu málo (já tady znám jen několik Čechů: to jsou studenti nebo bývalí studenti na univerzitě a au-pairky). Naši studenti mají také možnost učit se v ČR v rámci programu „study abroad" (CIEE Study Abroad Center v Praze, které má své sídlo na Vyšehradě).

Jaký je poměr (alespoň u vás na univerzitě) studentek a studentů, kteří mají o češtinu zájem?

Obvykle máme více studentek češtiny než studentů (dvě třetiny všech studentů jsou holky). Ale pokud vím, to je normální stav věci se všemi jazyky.

Jak se to stane, že doktor na katedře slovanských jazyků wisconsinské univerzity přijede vyučovat kursy kognitivní gramatiky na univerzitu právě v České republice?

Musím za to poděkovat kolegům ÚČJTK, především Ireně Vaňkové, s kterou jsem docela náhodou navázal kontakt na konci 90. let, když jsem se v Praze učil na Letní škole slovanských studií (byl jsem jejím studentem na hodině češtiny pro pokročilé). Od Ireny jsem se dozvěděl něco o stavu kognitivní lingvistiky v Praze a mohl jsem díky její pomoci i sledovat její další vývoj v českém kontextu. Oba jsme se těšili na nějakou konkrétní spolupráci, a proto jsem se přihlásil na Fulbrightův grant, abych měl příležitost vyučovat kognitivní lingvistiku v Praze. Měl jsem štěstí,

že jsem ten grant dostal – bez podpory pražských kolegů to by určitě dopadlo jinak.

Kdo vás ve vašich studijních začátcích vedl? Jakým způsobem probíhalo studium, jak intenzivně?

Začal jsem studovat češtinu na Brownově univerzitě pod vedením známého čechoamerického slavisty Jindřicha (Henryho) Kučery. V té době jsem se věnoval hlavně ruštině a studoval jsem češtinu jako vedlejší předmět. Učil jsem se na letní škole slovanských studií dvakrát na začátku a dvakrát na konci 90. let (jednou v Brně a třikrát v Praze). Z toho vyplývá, že jsem se neučil česky moc intenzivně a pravý „intenzivní" zážitek jsem měl jen nedávno u Vás na stáži!

Jak vypadá takový kurs kognitivní gramatiky / metafory ve vaší zemi a v naší, v čem jsou jiné?

Těžko říct, protože to úplně záleží na učiteli a na širším kontextu. Já jsem třeba vyučoval kognitivní lingvistiku poprvé tady. Metaforu jsem vyučoval už několikrát v Americe, ale v trochu zvláštním kontextu: pro postgraduální studenty a budoucí ruštináře, kteří mají spíš zájem o literaturu než o lingvistiku. Proto jsme akcentovali kognitivní přístup k uměleckým textům a ovšem i práce věnované ruštině. Na druhou stranu kursy kognitivní lingvistiky a metafory mají třeba na University of California-Berkeley, kde vyučují G. Lakoff a E. Sweetserová, mnohem větší ohlas: jsou zamířené na studenty prvního ročníku a nejen na studenty lingvistiky. Sweetserová mi jednou řekla, že v kursu metafory, který ona pravidelně vyučuje, může být až 150 studentů.

Jaké jsou rozdíly v přístupu ke kognitivní lingvistice v USA ve srovnání s naším?

V českém prostředí se akcentuje výzkum jazykového obrazu světa a filozofické pozadí kognitivního přístupu k jazyku. A chybí vám celý ten nepříjemný kontext, ve kterém vznikala kognitivní lingvistika v USA: jako reakce proti formálnímu přístupu k sémantice a ke gramatice, jako „radikálně nový" přístup k lingvistice, který tendenčně polemizuje s Chomského generativní gramatikou. Proto vy se díváte na kognitivní lingvistiku možná pragmatičtěji než my: v něčem si najdete inspiraci, ale zároveň se nebojíte také něco kritizovat. Hlavní rozdíl spočívá v tom, že kognitivní lingvistika jako přístup k analýze gramatiky u vás ještě není moc známá. Ale jsem přesvědčený, že se to postupně mění a k té změně přispěje možná ten můj kurs a především nedávná publikace českého překladu Lakoffovy práce *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Kognitivní gramatika má stejný základ a stejné principy jako kognitivní lingvistika (jak to znají Češi z Lakoffovy konceptuální

teorie metafory) a jazykový obraz světa se vyjadřuje v gramatice stejně jako v lexikonu.

Kognitivní lingvistika je v českém prostředí na začátku své cesty. Jak byste popsal její aktuální stav u nás, nakolik příznivé jsou podmínky pro její přijetí? Jak byste zhodnotil způsob, jakým se u nás kognitivní lingvistika zatím dělá, z čeho vychází a kam se vlastně ubírá?

Neřekl bych, že kognitivní lingvistika u vás je na začátku své cesty. Možná že by se to dalo říct zatím o stavu kognitivní gramatiky v českém kontextu, ale určitě ne o metafoře. V něčem jste nás v americkém prostředí dokonce předehnali: myslím hlavně na výzkum (českého) jazykového obrazu světa a také na výzkum vztahů mezi teoretickým základem kognitivní lingvistiky a filozofií (např. Patočkův pojem přirozeného světa). Proto bych nejen řekl, že podmínky jsou příznivé pro přijetí kognitivní lingvistiky v českém kontextu, ale že kognitivní lingvistika v českém prostředí už kvete a že čeští vědci svým způsobem značně přispívají k vývoji kognitivní lingvistiky jako teorie. Bylo by ideální, kdyby něco od vás vyšlo i v angličtině, aby se s tímto výzkumem seznámili kognitivní lingvisté, kteří neumějí česky. Určitě se o to budeme snažit.

V čem se liší přístup ke studiu českých studentů od amerických? Jak se s českými studenty navazuje kontakt. Studují Češi? Čtou? Debatují? Anebo se drží spíše při zemi a čekají, že vyučující bude onou autoritou, která jim vše pěkně naservíruje. U nás panuje víceméně takový názor na americkou výuku: studenti debatují, mají za každou cenu svůj názor, nebojí se prosadit ho/se.

Nemám rád stereotypy, ale musím víceméně s vámi souhlasit, že v americkém kontextu studenti rádi debatují a nebojí se na seminářích prosadit svůj názor, zatímco čeští studenti si možná více váží autority vyučujícího. Ale myslím si, že ten rozdíl vyplývá spíš z celého kontextu školního systému v každé zemi a z očekávání, na která jsou američtí a čeští studenti zvyklí. Každý systém má své plusy a minusy: čeští studenti možná vědí více než američtí kolegové stejného ročníku v tom smyslu, že mají pevnější základ, protože se specializují už na začátku studií (jestli ne dříve kvůli těm přijímacím zkouškám) a američtí studenti jsou možná o něco kreativnější nebo intelektuálně odvážnější (protože vědí méně a nebojí se riskovat?).

Jak se vám u nás učí? Je to náročnější? Těšíval jste se na hodiny? Měl jste u českých studentů na čem stavět, anebo se projevovali spíše jako „nepopsané tabule"?

Co se týká mých osobních zkušeností tady v Praze, já jsem se vždycky těšil na hodiny, ale někdy jsem nebyl docela jistý, jak na určitou přednášku reagují studenti,

co si vlastně mysleli o tom, co jsem říkal. Američtí studenti by asi dali najevo svými otázkami a osobními reakcemi, co si myslí o určitém tématu, ale jak vy říkáte, Češi se drží spíše při zemi. Neřekl bych, že mi to vadilo, protože mi bylo jasné, jak v českém kontextu obvykle probíhá výuka a v čem je to rozdílné od typického amerického způsobu vyučování. Ale dá se říct, že se mě role vyučující autority moc neláká a že bych na hodině dával přednost trochu uvolněnější atmosféře před tou víceméně formální atmosférou (aspoň ve srovnání s americkým prostředím), která je v českém kontextu normální.

Jak se vám učí v češtině? V jakém jazyce myslíte v průběhu českých seminářů, při vysvětlování látky, při rozhovorech se studenty? Když učíte češtinu v USA, myslíte v tomto jazyce více než v angličtině, do níž byste pak vlastně musel své myšlenky překládat?

Když jsem v českém prostředí, myslím převážně česky. Ale přednášet o kognitivní lingvistice česky bylo pro mě dost náročné, zvlášť na začátku semestru. Jsem ovšem zvyklý mluvit o kognitivní lingvistice anglicky v americkém prostředí a kromě toho skoro všechny základní práce v tomto oboru jsou v angličtině (a platí to i pro studie, které jsou věnovány slovanským jazykům). S tou metaforou jsme měli, myslím, méně problémů, protože všechny odborné termíny v češtině už existují, ale s kognitivní gramatikou byla trochu jiná situace a museli jsme spolupracovat na překladu do češtiny skoro všech klíčových pojmů.

Když o tom přemýšlím teď, mám pocit, že mi ty přednášky někdy vyšly docela dobře, ale jindy jsem to prostě nezvládl a nevyšlo to tak, jak bych chtěl. Ale to se stane každému (nikdo přece není dokonalý) a nezáleží to na prostředí ani na jazyce vzájemné komunikace. Určitě nemám na co si stěžovat.

Kdo bude práce z češtiny do angličtiny překládat? Mluvil jste o tom, že jste museli přeložit do češtiny všechny klíčové pojmy. Kdo je to „my"?

Chtěl jsem jen říct, že jsme se studenty na těch seminářích spolupracovali v překládání klíčových pojmů kognitivní gramatiky. Co se týká těch prací v češtině, uvidíme. Plánujeme mezinárodní setkání kognitivisticky orientovaných slavistů v Praze v roce 2009 a uvažujeme i o vydání sborníku všech referátů, který asi vyjde anglicky.

Kdy se opět chystáte do České republiky? Hodláte pokračovat ve výuce u nás i nadále? Pokud ne, co chystáte v USA?

Rád bych se vrátil a rád bych i ve výuce u vás pokračoval, ale zatím nevím, ani kdy bych se vrátil, ani jak. Určitě se vrátím do Prahy, až tady budeme mít prázdniny

(příští rok od května do srpna, jestli ne dříve), ale to bude jen soukromá návštěva. Mám tady svou „normální" práci, ke které se vrátím na konci srpna (v americkém kontextu máme podzimní a jarní semestry a podzimní nám začíná obvykle na konci srpna). Možnost vyučovat dál v Praze zatím nemám, ale není vyloučeno, že se jednou vrátím v rámci nějakého programu výměny. Těšil bych se na to.

A ještě něco: kdyby někdo měl zájem o češtinu u nás ve Wisconsinu, máme následující webovou stránku www.novemberfund.org.

Martina Přibyláková

Redakční poznámka

Jazyková stránka interview byla ponechána v původní podobě.

O autorech tohoto čísla ČDS

Robert Adam
odborný asistent v ÚČJTK FF UK v Praze, jazykovědný bohemista a editor české literatury 19. století

Jakub Frydrych
student pátého ročníku (obor čeština – dějepis) na PF UHK

Markus Giger
vědecký pracovník oddělení onomastiky ÚJČ AV ČR, zabývá se onomastikou, sociolingvistikou a gramatikou slovanských jazyků

Zuzana Hlubinková
bohemistka ÚJČ AV ČR, v. v. i., pobočka Brno, zabývá se dialektologií a onomastikou

Hana Jílková
odborná asistentka Katedry germanistiky PF JCU, zaměřuje se především na analýzu reklamního diskursu

Jan Kornelly
student pátého ročníku (obor čeština – občanská výchova) na PF UHK

Ludvík Kuba
působil jako docent soudobého jazyka českého na PF UJEP Ústí nad Labem, orientuje se na slovní zásobu, tvoření slov a onomastiku

Patrik Mitter
působí na Katedře bohemistiky PF UJEP

Svatopluk Pastyřík
docent pro obor současný český jazyk na PF UHK; zabývá se hlavně slavistikou, onomastikou, didaktikou a češtinou jako cizím jazykem

Martina Přibyláková
studentka pátého ročníku bohemistiky a čtvrtého ročníku lingvistiky-fonetiky na FF UK v Praze

Diana Svobodová
odborná asistentka KCD PdF OU, zabývá se obecnou lingvistikou a českou lexikologií se zaměřením na současné vývojové trendy a internacionalizaci

Pavel Štěpán
odborný pracovník oddělení onomastiky ÚJČ AV ČR

Obsah

Na úvod 89

O ANTROPONYMECH

Některá dosud nepopsaná česká deverbální příjmení typu Vybíral, Odložil (Markus Giger, Pavel Štěpán) 90
Hypokoristické podoby vlastních jmen a jejich současné zkoumání (Svatopluk Pastyřík) 101
Několik poznámek k tzv. skautským jménům (Jakub Frydrych) 105

O JMÉNECH LITERÁRNÍCH

Několik vlastních jmen z korespondence Boženy Němcové (Robert Adam) 109

O CHRÉMATONYMECH

Motivace a způsoby tvoření názvů firem a institucí působících v ČR (Diana Svobodová) 113
Onymicko-apelativní charakter světa zboží a produktů (Hana Jílková) 120
Mají logonyma pojmový význam? (Patrik Mitter) 126
Národní tradice a pieta v nominačním procesu vodních dopravních prostředků (Ludvík Kuba) 130
Oinonyma čili jména moravských a českých vín (Jan Kornelly) 135
K některým typům názvů brněnských restaurací (Zuzana Hlubinková) 140

ROZHOVOR

David Danaher v Praze (Martina Přibyláková) 146
Rozhovor s dr. Davidem Danaherem (Martina Přibyláková) 147

O autorech tohoto čísla ČDS 153